

Ugroženost:

Romi i raseljene osobe u JI Europi

Sažetak

UNDP Regionalni Ured za Europu i
Zajednicu nezavisnih država

Bratislava 2006

Copyright (c) 2006

Izdavač UNDP Regionalni Ured za Europu i Zajednicu nezavisnih država

Sva prava pridržana. Niti jedan dio ove publikacije nije dozvoljeno umnožavati, niti prenositi u elektronskom ili mehaničkom obliku, nije ga je dozvoljeno fotokopirati, snimati, niti na bilo koji drugi način koristiti bez prethodne dozvole.

Dizajn: RENESANS

Fotografije na koricama: Andrej Ban i Daniela Rusnok

Prijelom: TRIPTIH

Štampa: GRAFIKA ŠARAN

Prevod: SUTRA Team

Ovaj sažetak je pripremio ured Razvojnog programa Ujedinjenih nacija u BiH, i štampan je u Sarajevu.

Tim koji je sudjelovao u izradi izvještaja

Koordinator projekta i glavni autor:

Andrey Ivanov

Autori:

Mark Collins, Claudia Grosu, Jaroslav Kling, Susanne Milcher, Niall O'Higgins, Ben Slay, Antonina Zhelyazkova

Doprinos izradi izvještaja dali su i:

Erika Adamova, Florin Banateanu, Assen Blagoev, Yassen Bossev, Anna Csongor, Guy Dionne, Michaela Gulemetova-Swan, Jakob Hurrle, Borka Jeremic, Johannes Kontny, Nick Maddock, Paola Pagliani, Alexei Pamporov, Tatjana Peric, Maria Luisa Silva, Daniel Skobla, Moises Venancio

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji stavovi su autora i ne predstavljaju nužno stavove Ujedinjenih nacija, UNDP-a niti bilo koje od država članica.

Predgovor

Ova publikacija rađena je na osnovu i kao nastavak pionirskog značajnog rada koji je po prvi put izdat u publikaciji „Izbjeći klopku zavisnosti“ (Avoiding the Dependency Trap), odnosno u regionalnom izvještaju iz 2003. godine Razvojnog Programa Ujedinjenih nacija (UNDP) o Romima u Centralnoj Evropi. Navedeni izvještaj ponudio je jedno detaljnije, složenije viđenje pitanja isključenosti Roma. Na osnovu kvantitativnih podataka iz istraživanja rađenih u pojedinim zemljama, ovaj izvještaj je predstavljao dodatak na tradicionalnu paradigmu ljudskih prava sa perspektivom humanog razvoja. Izveštaj je naglasio značaj integrisanja Roma upravo u vrijeme kada se zemlje Centralne Evrope pripremaju za ulazak u Evropsku Uniju (EU).

Publikacija *Ugroženost (At Risk)* se takođe pojavljuje u bitnom momentu u procesu EU integracija. Fokusrajući se na još jednu grupu aspiranata za EU (zemlje Jugoistočne Evrope) ovaj izvještaj se na sličan način bavi položajem Roma koristeći kvantitativne podatke iz istraživanja obavljenih u više zemalja. Ali navedeni izvještaj je takođe usmjeren i na raseljena lica – izbjeglice i interno raseljena lica (IRL), kao značajnu ugroženu grupu u ovom post-konfliktnom regionu.

Ugroženost ima brojne dimenzije. Ugrožene (osjetljive) grupe suočene su s prjetnjama različitih vrsta, uključujući siromaštvo i isključenost, i imaju različite, ali generalno nedovoljne resurse da bi se s tim izazovima nosile. Na osnovu solidnih kvantitativnih informacija i statističkih podataka, publikacija *Ugroženost* analizira determinante ugroženosti koje utiču na Rome i raseljena lica. Ova publikacija nudi jedan novi, integrisani pristup koji se zasniva na konceptu ugroženosti. Taj pristup pokušava da pomiri pristup koji se zasniva isključivo na jednoj ugroženoj grupi sa širim razvojnim okvirima koji uključuju više od jedne izolovane ugrožene grupe. Ovakva perspektiva je od posebnog značaja na raznolikom i nestabilnom Balkanu.

Razvoj i uključenost – kao i isključenost – dešavaju se na lokalnom nivou, sastoje se od interakcije sa drugim grupama, uz pasivno ili aktivno učešće okruženja. To je razlog zašto se pomenuti izvještaj bavi društveno-ekonomskim statusom Roma i raseljenih lica u okruženju ‘okoline koja je u boljem položaju’, većinske populacije koja živi uz Rome i raseljene.

Šta više, većinska populacija je takođe često ugrožena, i živi u sličnom društveno-ekonomskom okruženju. Prema tome, navođenje informacija o ‘većinskim grupama koji žive neposredno uz ugrožene grupe’ nema za cilj prosto da posluži kao kontrolna grupa za statističke namjene. Poređenje

statusa Roma i raseljenih lica sa statusom drugih grupa koje žive blizu njih i dijele slične probleme je od ključnog značaja za prekidanje kruga isključenosti. Neophodno je da se paralelno uz uključivanje, razumijevanje i rješavanje problema manjina isto radi i sa većinskim grupama.

Sveukupna slika može da prikaže zajedničke izazove koje je potrebno rješavati. Ovakav pristup je posebno relevantan za regione kakav je Balkan, u kojima su potrebne politike i intervencije koje prevazilaze grupni identitet koji se obično definiše po osnovu etničkog ili vjerskog porijekla. Prema tome, sveukupna logika na kojoj se zasniva analiza iz ovog izvještaja, kao i preporuke o pristupima politike, zasniva se na *konceptu grupno-senzitivnog, lokalno zasnovanog razvoja*. Razumijevanje determinanti ugroženosti, integrisanje odgovarajućih mjera u okviru politike na nacionalnom nivou, i njihovo rješavanje u regionalnom razvojnom konceptu predstavlja održiv način rješavanja izazova s kojima su ove grupe suočene.

Obzirom na činjenicu da se programi humanitarne pomoći za raseljena lica gase, a da adekvatni razvojni programi još nisu uspostavljeni, ovaj izvještaj se, takođe, zalaže za stvaranje jednog šireg okvira međunarodne podrške za rješavanje pitanja ugroženosti izbjeglica i IRL u regionu. Slično kao i inicijativa 'Dekada uključenosti Roma' koja je pokrenuta 2005. godine, tako bi i 'Dekada za raseljene' mogla da doprinese mobilisanju vlada da se pozabave ovim pitanjima na sistematičan način, iako se ja nadam da bi uz uzajamnu saradnju vlade, međunarodna zajednica i predstavnici samih raseljenih lica mogli da osiguraju da zapravo treba manje od 10 godina da se poprave uslovi za najugroženije zajednice. Obzirom na svoje dosadašnje uspjehe i neuspjehe na Balkanu, međunarodne organizacije imaju moralnu obavezu da se upuste u jedan zaista integrisan pristup razvoju.

Uvjeren sam da će ovaj izvještaj, kao i publikacija *Izbjegavanje klopke isključenosti*, imati trajan uticaj na razmišljanje o ugroženim grupama u regionu generalno, ali i na konkretnu politiku prema Romima i raseljenim licima. Veoma sam ponosan na ovaj značajan intelektualni doprinos u pravcu društvene uključenosti u našem regionu koji je dao glavni autor publikacije Andrey Ivanov, koji je takođe bio i glavni autor publikacije *Izbjegavanje klopke isključenosti*; kao i autorka Susanne Milcher i Ben Slay, koji su dali značajan doprinos kroz sadržajno uređivanje publikacije.

Kalman Mizsei,

Pomoćni administrator i regionalni direktor
Kancelarije UNDP za Evropu i Centralnu i Istočnu Evropu

Ugroženost: Romi i raseljene osobe u JI Europi

Sažetak

Ukidanje siromaštva i prevazilaženje društvene isključenosti su globalni problemi, i nisu problem samo u zemljama u razvoju. Džepovi siromaštva i isključene i/ili marginalizovane grupe takođe postoje i u novim zemljama članicama Evropske Unije (EU). Nezavisno od nivoa sveukupnog društvenog razvoja, postoje cijele zajednice u ovim zemljama koje su uskraćene za mogućnost ravnopravnog učešća u razvoju. Zemlje JI Evrope koje se sada pripremaju za članstvo u EU suočene su sa sličnim problemima. Uticaj tranzicije značajno varira među različitim društveno-ekonomskim grupama u ovim zemljama, i neke ugrožene zajednice su u opasnosti da zaostanu. Romi, interno raseljena lica (IRL) i izbjeglice, kao i određeni segmenti većinskih zajednica, često su suočeni sa nivoima isključenosti i siromaštva kakvi postoje u zemljama u razvoju.

Ugroženost kao izazov humanog razvoja

Rješavanje potreba ugroženih zajednica je od suštinskog značaja za održavanje društvene kohezije u ovim društvima. Društvena uključenost Roma, IRL i izbjeglica je od presudnog značaja za izgled zemalja JI Evrope da ispune obaveze koje proističu iz Evropske socijalne povelje, kao i za ispunjavanje zahtjeva za pridruživanje EU. To uključuje i osmišljavanje i sprovođenje zajedničkog memoranduma o uključenosti, kao i nacionalnih akcionih planova za ostvarenje društvene uključenosti. Šire govoreći, rješavanje pitanja vezanih za društvenu uključenost je od centralnog značaja za mogućnost ostvarenja Lisabonske strategije radi povećanja konkurentnosti uz veći stepen uključenosti. Rješavanje ovih izazova je, takođe, od presudnog značaja za ostvarenje Milenijumskih ciljeva razvoja (MCR) u ovim zemljama. Obzirom da džepovi ekstremnog siromaštva postoje čak i u razvijenim zemljama, usvajanje zadataka i indikatora iz MCR i njihovo prilagođavanje okolnostima u konkretnoj zemlji kao i praćenje napretka u njihovom ostvarivanju potrebno je čak i u razvijenim zemljama. Sve zemlje na koje se ovaj izvještaj odnosi izradile su sopstvene nacionalne izvještaje o MCR i uspostavile okvire za praćenje ostvarivanja MCR. Kombinovanje nacionalnih okvira za MCR sa disagregatnim kvantitativnim pokazateljima i analizom ugroženosti predstavlja pragmatičan odgovor na izazove siromaštva u regionu. To leži i u osnovi ovog izvještaja. Tokom protekle decenije bili smo svjedoci sve veće pažnje koja se poklanja društveno-

Rješavanje potreba ugroženih zajednica od bitnog je značaja za održavanje socijalne kohezije u Jugoistočnoj Europi

Kombinovanje nacionalnih okvira za MDG s disagregatnim kvantitativnim pokazateljima i analizom ugroženosti predstavlja pragmatičan odgovor na izazove siromaštva u regiji. To se nalazi i u osnovi ovog izvještaja

ekonomskoj ugroženosti u novim zemljama članicama EU i zemljama JI Evrope. UNDP je tokom 2002. godine sproveo jedno obimno istraživanje o ugroženosti Roma u Bugarskoj, Češkoj Republici, Mađarskoj, Slovačkoj i Rumuniji. Regionalni izvještaj o humanom razvoju koji je iz toga proistekao (*Izbjegavanje klopke isključenosti*) analizirao je status Roma iz perspektive humanog razvoja u ovim zemljama. Preporuke koje su sadržane u izvještaju a koje se odnose na monitoring siromaštva i drugih ciljeva vezanih za MCR a relevantnih posebno za ugrožene grupe Roma, u velikoj mjeri su potvrđene u inicijativi 'Dekada uključenosti Roma', koja je pokrenuta 2003. godine od strane vlada osam zemalja učesnica iz Centralne i JI Evrope, Svjetske banke, Fonda za otvoreno društvo (OSI), i drugih organizacija uključujući i UNDP. Navedena 'Dekada' je izrasla iz konferencije 'Romi u proširenoj Evropi: Izazovi za budućnost', čiji domaćin je bila Mađarska 2003. godine. U februaru 2005. godine *Dekada* je formalno pokrenuta u Sofiji gdje su se predsjednici vlada navedenih zemalja obavezali da će u svojim zemljama otkloniti nedostatke i praznine u sistemima socijalne zaštite i uslovima života koji predstavljaju razliku između Roma i ne-Roma, i da će prekinuti začarani krug siromaštva i društvene isključenosti. Na praktičnom nivou, Dekada se može posmatrati kao pokušaj ispunjavanja zadataka iz MCR za najugroženiju grupu u Evropi – Rome.

Pristupi ugroženosti

Iako je 'ugroženost' koncept koji se često koristi, on se ipak može različito tumačiti. Njega je takođe neophodno operacionalizovati, posebno u smislu preciznog definisanja ciljne grupe. Osnovna ideja koja leži u osnovi ovog koncepta je u tome da ugroženost ima brojne dimenzije. Pojedinci i/ili grupe mogu da budu ugroženi na različite načine; mogu da budu suočeni sa različitim prijetnjama i mogu da imaju različite resurse kojima te prijetnje rješavaju. Različite determinante ugroženosti mogu da koincidiraju i budu u međusobnim vezama sa određenim ekološkim ili grupnim okruženjem, što neke izlaže većoj ugroženosti nego druge. Siromaštvo i opasnost od pada u siromaštvo obično predstavljaju prvi zajednički kriterijum za utvrđivanje ugroženosti. Siromašni najčešće imaju nizak nivo obrazovanja, žive u malim stanovima/kućama koji ne ispunjavaju potrebne standarde u siromašnim kvartovima, naseljima ili regionima. Sem toga, siromašni obično ne raspolažu nikakvom ušteđevinom, žive na nekvalitetnoj ishrani, i ponekad imaju poteškoće da si obezbijede i najosnovnije zdravstvene usluge. Usljedi svog siromaštva, često su izloženi višestrukim negativnim uticajima, što ih udaljava od zapošljavanja, zarađivanja i obrazovanja, ali i od mreža koje postoje u društvu i zajednici. Ekstremno siromaštvo znači da nije moguće zadovoljiti ni osnovne potrebe u ishrani. Moguće je i da je ekstremno siromaštvo u zemljama Zapadnog Balkana rasprostranjenije nego što se vidi iz nacionalnih statističkih podataka, jer zvanični statistički podaci o siromaštvu ne uspijevaju uvijek da definišu status najsiromašnijih grupa koje žive u izdvojenim siromašnim naseljima.

Siromaštvo i opasnost od pada u siromaštvo obično predstavljaju prvi zajednički kriterij za utvrđivanje ugroženosti

Sem siromaštva, ugroženost može da bude uslovljena i nedovoljnim mogućnostima za obrazovanje, neadekvatnom ličnom (fizičkom) bezbjednošću, lošim uslovima stanovanja ili lošim pristupom zdravstvenim službama. Slijedeći bitan uzrok ugroženosti je status raseljenog lica, koji je i često povezan sa ostalim prethodno pobrojanim faktorima. Isto važi i za etničku ili vjersku pripadnost, fizički, mentalni ili emocionalni invaliditet, starost ili porodični status (npr. samohrani roditelji). Prema tome, spisak determinanti ugroženosti može se izraditi i primjenjivati kako na pojedince tako i na grupe. Gledano iz ove perspektive, koncept ugroženosti je blisko povezan sa konceptima *humane bezbjednosti* (ovaj koncept je po prvi put uveden u *Izveštaju o humanom razvoju* 1994. godine koji je izradio UNDP) i konceptom *društvene isključenosti*, koji je ustanovljen u razvijenim industrijskim zemljama.

U zemljama Balkana, grupe koje su posebno izložene riziku siromaštva i isključenosti su Romi, raseljena lica, nezaposleni, manje obrazovani i žene. Ugroženost može dodatno da se pogorša usljed rodne pripadnosti. Romkinje, obzirom da imaju manju mogućnost zapošljavanja i manje zarađuju od Roma muškaraca, suočene su sa većim brojem i različitim vrstama prepreka koje im onemogućavaju da se izvuku iz siromaštva usljed ograničenja koja umanjuju njihovu sposobnost da utiču na sopstveni život. U nekim zemljama, domaćinstva sa većim brojem djece i starija domaćinstva su, takođe, u posebnoj opasnosti od zapadanja u siromaštvo. U ruralnim oblastima i nedovoljno razvijenim regijama, siromaštvo je raširenije. Tokom 1990-ih godina u JI Evropi 'produkovane' su dodatne dimenzije ugroženosti vezano za raspad bivše Jugoslavije. U mnogim od ovih zemalja, nezavisnost je posmatrana kao konačni rezultat nacionalnih napora za samoopredjeljenje i anti-komunističku emancipaciju. Ovaj proces je imao dramatične posljedice po različite manjine, a posebno na one koje nisu imale sopstvenu matičnu državu koja bi ih zaštitila (poput Roma). Nasilni sukobi u zemljama Zapadnog Balkana dovele su do rijeka izbjeglica i IRL, među njima i Roma – što je bila potpuno nova pojava u Evropi nakon II Svjetskog rata.

Ovaj izvještaj definiše *ugroženost* kao visok nivo ljudske nesigurnosti, koja se kvantifikuje, prati i analizira na nivou pojedinaca i domaćinstava kroz prizmu sredstava koja posjeduju i, šire gledano, kroz sposobnosti kojima raspolažu. Izvještaj se bavi pitanjem izloženosti Roma i raseljenih lica različitim rizicima ugroženosti. Izvještaj analizira obim i uzroke tih rizika u poređenju sa sličnim rizicima kojima su izložene kontrolne većinske grupe. Romi i raseljena lica nisu izabrani zato što su Romi i raseljena lica *per se*, već zato što su suočeni sa posebno neprijatnim kombinacijama određenih rizika ugroženosti. Ugroženost nije nešto što je vezano za etničku ili grupnu pripadnost; ona je stanje suočavanja sa određenim rizicima ugroženosti. Većina Roma je ugrožena, ali nisu svi Romi ugroženi; većina građana iz većinskih zajednica nisu ugroženi, ali to ne znači da svi koji imaju ekonomsku i društvenu sigurnost pripadaju većinskoj zajednici. Ovakva zdravorazumska logika nestaje kada se primjeni grupni determinizam; adekvatno usmeravanje politike moguće je isključivo na osnovu adekvatne analize ugroženosti.

Koncept ugroženosti blisko je povezan s konceptima 'lične sigurnosti'

U zemljama jugoistočne Europe, grupe koje su posebno izložene riziku od siromaštva i isključenosti su Romi, raseljene osobe, nezaposleni, manje obrazovani i žene

Ugroženost nije nešto što je vezano uz etničku ili grupnu pripadnost: ona je stanje suočavanja s određenim rizicima ugroženosti

Metodologija prikupljanja podataka

Polazna tačka ovog Izveštaja bili su obimni podaci prikupljeni tokom izrade studija UNDP-a o snimanju ugroženih grupa, u oktobru 2004. godine u osam zemalja JI Evrope kao i u pokrajini Kosovo koja je pod upravom UN (u daljem tekstu: Kosovo). Ovo istraživanje bilo je usmjereno na tri populacije: Rome, raseljena lica (izbeglice i IRL), i osobe koje žive u većinskim zajednicama u blizini Roma i raseljenih. Podaci koji su prikupljeni kroz istraživanja ugroženih grupa predstavljaju osnovu za ovu analizu i izveštaje za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Bugarsku, Hrvatsku, Makedoniju, Crnu Goru, Rumuniju, Srbiju i Kosovo u oblasti JI Evrope. Metodologija koja je ovdje korištena omogućava da kombinujemo nacionalne uzorke u tri velike regionalne baze podataka: za Rome, za raseljena lica (izbeglice i IRL) i za osobe koje žive u većinskim zajednicama u blizini Roma i raseljenih. Ova studija se zasniva na premisi da su društveno-ekonomski uslovi i izazovi razvoju u različitim zemljama JI Evrope dovoljno slični i da opravdavaju izradu ovakve zajedničke studije. Značajan broj zaključaka koji iz nje proilazile omogućava dubinsku statističku analizu koja je neophodna za izučavanje determinanti ugroženosti, a to je nešto što nije moguće (ili je preskupo) uraditi na nacionalnom nivou. Ovaj izvještaj ne daje samo jednu generalnu sliku stanja: on nudi detaljnu analizu determinanti ugroženosti koje utiču na Rome i raseljene u JI Evropi. Te determinante ugroženosti se analiziraju kroz 'regionalni kontekst', a u okruženju većinskih zajednica koje žive u neposrednoj blizini Roma i raseljenih. Obzirom da ljudi žive i stupaju u međusobne odnose na lokalnom nivou, u blisko povezanim zajednicama, uzorci obližnjih većinskih zajednica (a ne nacionalni prosjeci) predstavljaju kontrolne grupe za svrhe ove analize. Ovakav pristup nema za cilj da garantuje da puno predstavljanje nacionalne većinske zajednice. U stvari, obzirom da je moguće da njihovi uslovi života nisu potpuno različiti od uslova koji važe za Rome i raseljene, uzorci obližnjih većinskih zajednica mogu da budu pod uticajem određenih determinanti ugroženosti koje važe za njihove susjede, što će reći da su te grupe ugroženije od nacionalnog prosjeka.

Struktura ovog izvještaja (kao i ovog rezimea) oslikava regionalni pristup koji je ranije pomenut. Koristeći kvantitativne podatke o različitim aspektima ugroženosti koji proističu iz istraživanja, ova analiza definiše detaljne profile ugroženosti za Rome i raseljena lica i definiše specifične determinante ugroženosti za svaku grupu. Usljed različitih izazova s kojima su ove dvije grupe suočene, i sam izvještaj je podjeljen na dva osnovna dijela – jedno poglavlje posvećeno Romima i jedno posvećeno raseljenima. U okviru svakog poglavlja, pokreću se specifična sektorska pitanja (siromaštvo, obrazovanje, zapošljavanje, zdravlje i bezbjednost), što odražava specifične karakteristike svake grupe. Posljednje poglavlje

Okvir 1: Razvoj na lokalnom nivou

Razvoj na lokalnom nivou može se definisati kao izrada programa ili politika u zadanom geografskom području s ciljem rješavanja određenih specifičnih problema ili potreba ili razvojnog potencijala u zadanom području. Ova ideja podrazumijeva da (1) politike i programiranje na nacionalnom nivou mogu biti neodgovarajući ili manje učinkoviti od posebno osmišljenih rješenja u dobro definiranom području ili lokalitetu; i da (2) razvojni izazovi koje treba rješavati imaju višeresorni karakter i kao takvi zahtijevaju integrisan, konzistentan odgovor. Lokalni problemi se često vezuju za određene tenzije, napetosti ili sukobe u lokalnim zajednicama, posebno po etničkoj ili vjerskoj osnovi. Uslijed toga, politike ili programiranja koje se fokusiraju na grupni identitet ili pripadnost mogu biti posebno rizični. Koncept razvoja na lokalnoj razini razvio se tokom 1970-ih i 1980-ih iz pristupa integriranog ruralnog razvoja koji je izuzetno popularan u zemljama u razvoju, posebno u Africi. Ovaj pristup naglašava sveobuhvatan višeresorni odgovor na razvojne izazove u definisanom geografskom području, često uz snažan naglasak na razvoju poljoprivrede. Tipične oblasti bile su lokalno orijentirana poljoprivredna istraživanja, savjetodavne poljoprivredne službe i navodnjavanje, kao i marketing, zdravstvo, obrazovanje, vodovod i kanalizacija i putevi. Budući da se smatralo da resorna ministarstva nisu u stanju koordinirano osigurati potrebne usluge postojao je strah da će rezultat biti usitnjeni obrasci razvoja. Uz pomoć donatorskih sredstava, integrisani ruralni razvoj je osmišljen tako da se izbjegnju ove opasnosti. Paradigma razvoja na lokalnoj razini u tipičnom primjeru umjesto naglasaka na ruralni razvoj stavlja naglasak na prevenciju krize ili oporavak nakon sukoba. Ipak i dalje ostaje naglasak na višeresornom i ograničenom geografskom (a ne tematskom) razvoju. Još jedna zajednička karakteristika s ruralnim razvojem je u korištenju subnacionalnih aranžmana za upravljanje u oblastima na koje se intervencija odnosi. Podrška i aktivna angažovanost lokalne zajednice često se posmatra kao predušlov za uspješnu realizaciju, ali i kao posljedica ovakvih projekata na lokalnom nivou.

izvještaja navodi jedan broj preporuka – koje se odnose konkretno na Rome, na raseljene i na bilo koju grupu suočenu sa povećanim rizikom ugroženosti.

Siromaštvo Roma

Siromaštvo predstavlja prvi (i najčešći) aspekt ugroženosti. 45% Roma živi u siromaštvu. Od toga, 15% živi u ekstremnom siromaštvu (sa manje od PPP 2,15 US Dolara na dan za rashode). Za razliku od toga, samo 11% većinske zajednice koja živi u domaćinstvima u direktnoj blizini sa Romima živi u siromaštvu (a samo 2% u ekstremnom siromaštvu). Siromaštvo Roma je takođe „dublje“ siromaštvo – siromašni Romi u prosjeku žive na PPP u iznosu od 1,60 US Dolara dnevno, što je ispod linije siromaštva, dok siromašnim domaćinstvima iz većinske zajednice nedostaje za izbjegavanje siromaštva iznos PPP od 1,20 US dolara na dan. Uslijed ovakvog siromaštva, Romi imaju niže prosječne rashode nego ispitanici iz većinske zajednice i veći procenat ukupnih rashoda otpada na nabavku hrane a niži na obrazovanje. Sem toga, siromašni Romi imaju veće dugove: njihovi ukupni iznosi neplaćenih računa za komunalije su 12 puta veći od njihovih ukupnih mesečnih rashoda. Domaćinstva nagomilavaju neplaćene račune za struju, vodu i komunalije. Čak i među onim Romima

Četrdeset pet posto Roma živi u siromaštvu. Od toga, 15 % živi u ekstremnom siromaštvu

koji se ne smatraju siromašnim u smislu rashoda, ukupni neplaćeni dugovi dostižu nezamislive nivoe (pri čemu je situacija još mnogo ozbiljnija kod siromašnih domaćinstava). Otpis dugova u takvim slučajevima bilo bi 'lako' rješeno, ali obzirom na činjenicu da i većinska domaćinstva takođe imaju dugovanja, to bi uzrokovalo još veće etničke tenzije i dalju isključenost Roma. Pokazano je da na ovakvo siromaštvo utiče velik broj faktora. Stope siromaštva su za 60 % niže kod Roma koji žive u glavnim gradovima, jer tu imaju bolje mogućnosti za obrazovanje i zapošljavanje.

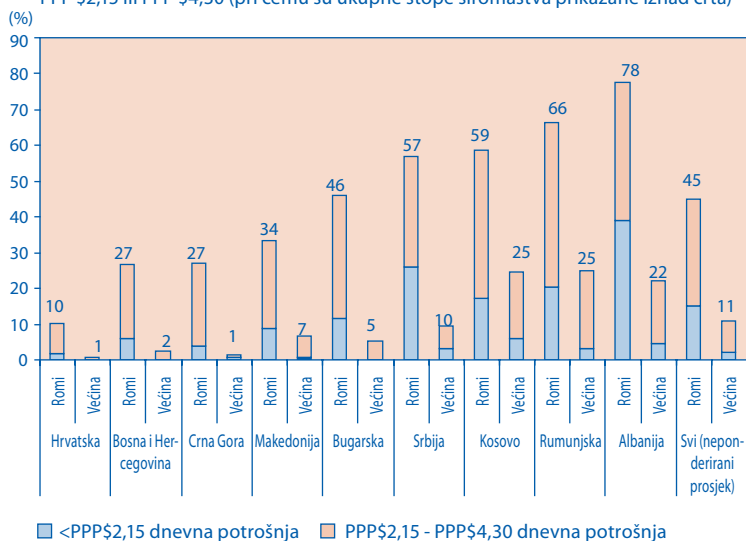
Porast blagostanja u domaćinstvu koje proizlazi iz obrazovanja ili strukovnog zapošljavanja manje je primjetan kod Roma nego kod većinskih zajednica

Veći broj djece u domaćinstvu pogoršava siromaštvo, ali reklo bi se da se romska domaćinstva nose sa prosječno većim brojem djece u domaćinstvima tako što djecu uključuju u radnu snagu. I obrazovanje i kvalifikovano zapošljavanje doprinose smanjenju učestalosti siromaštva kako među Romima tako i među drugim ispitanicima. Međutim, porast blagostanja u domaćinstvu koje proizlazi iz obrazovanja ili kvalifikovanog zapošljavanja manje je primjetan kod Roma nego kod većinskih zajednica, što upućuje na postojanje prepreka koje onemogućavaju Romima da zarađuju prihode koji su u skladu sa nivoom obrazovanja. Napori za rješavanje problema veće učestalosti siromaštva Roma trebali bi, prema tome, da se usmjere na utvrđivanje i rješavanje pitanja stava većinskih zajednica (posebno poslodavaca) prema Romima. Uprkos svojim visokim nivoima siromaštva, Romi u ovom pogledu nisu homogeni. Podaci

SLIKA 1:

Stope siromaštva za Rome

Postotak Roma koji žive u domaćinstvima s dnevnim ujednačenim prihodima ispod PPP \$2,15 ili PPP \$4,30 (pri čemu su ukupne stope siromaštva prikazane iznad crta)

ukazuju na veliki stepen razlika među Romima u pogledu prihoda i ovaj stepen je veći nego kod većinskih zajednica. Iako ovo može da ukazuje na postojanje intra-grupne eksploatacije to je, takođe i posljedica raznolikosti *svijeta Roma* i njegovih unutrašnjih karakteristika.

Obrazovanje Roma

Bolji pristup kvalitetnom obrazovanju je nešto što se široko prepoznaje kao preduslov za veće zapošljavanje, a time i povećan potencijal ostvarivanja prihoda za ugrožene grupe, uključujući i Rome. Sem toga, završetak cjelokupnog osnovnog školovanja je jedan od Milenijumskih razvojnih ciljeva. Podaci pokazuju da dva od tri Roma (u poređenju sa jedan od sedam iz redova većinskih zajednica) ne završi cijelo osnovno obrazovanje, a dva od pet (u poređenju sa 1 od 20 iz redova većinskih zajednica) ne pohađa osnovnu školu. Dokazano je da se glavni problem sastoji od toga kako zadržati Rome u školi: romska djeca, u prosjeku, u školi provode manje od jedne polovine vremena koje djeca iz većinskih zajednica provedu u obrazovnom sistemu (4,5 u poređenju sa 10 godina). Manje od jedne petine Roma uzrasta koji odgovara osnovnoj školi zapravo pohađa školu. Uslijed toga, od romske djece ispitanika, jedno od četvoro je nepismeno. Studija pokazuje da su romske žene posebno ugrožene. Tri četvrtine romskih žena ne završe osnovnu školu (u poređenju sa jednom od pet iz redova većinskih zajednica) a skoro jedna trećina njih su nepismene (u poređenju sa 1 od 20 žena iz većinskih zajednica). Romska omladina je takođe ugrožena, sa manje od jedne trećine Roma uzrasta 11-14 godina koji uspiju da završe barem osnovno obrazovanje. Pokazalo se da nedostatak pozitivnih uzora – u obliku dobro obrazovanog nosioca domaćinstva – ima značajan uticaj na nivo obrazovanja Roma i doprinosi stvaranju sve jačeg kruga opadajućeg nivoa obrazovanja.

Utvrđeno je da siromaštvo i s tim povezani faktori kao što su zdravstveni rizici, povezani sa nekvalitetnim uslovima stanovanja, predstavljaju moguće kauzalne faktore za niži obrazovni status Roma, što ukazuje na značaj potrebe da se unaprijedi blagostanje Roma. Međutim, neki drugi faktori, kao što su segregacija Roma u škole namjenjene isključivo za Rome i faktori ponašanja vezani sa manjim koristima od obrazovanja u smislu zapošljavanja i generisanja prihoda među Romima, takođe imaju određenu ulogu. Ovakvi nalazi podcjenjuju značaj napora za integraciju Roma u škole koje pohađaju djeca iz većinskih zajednica i napora da se Romima pruže prilike za zapošljavanje koje su adekvatne njihovom nivou obrazovanja. Da bi stvari bile još gore, reklo bi se da se ugroženost Roma vezana za obrazovanje dodatno pogoršava: mladi Romi po ostvarenim ocjenama ostvaruju niže rezultate u obrazovanju od starijih. Snažna korelacija između obrazovnog statusa nosioca domaćinstva i drugih članova romskih domaćinstava naglašava neophodnost poduzimanja hitnih aktivnosti za sprječavanje daljeg spiralnog pada u obrazovnom statusu Roma. Siromaštvo je ovdje od

Dokazano je da se glavni problem sastoji od toga kako zadržati Rome u školi: romska djeca, u prosjeku, u školi provode manje od pola vremena koje djeca iz većinskih zajednica provedu u obrazovnom sistemu

Ugroženost Roma vezana za obrazovanje dodatno se pogoršava: mladi Romi po ostvarenim ocjenama ostvaruju niže rezultate u obrazovanju od starijih

centralnog značaja. Iako je nominalno besplatno, u pomenutom regionu obrazovanje postaje sve skuplje, jer se sve veći broj izdataka za obrazovanje prenosi na porodicu. Obzirom da su zarobljeni u krugu siromaštva, mnoga romska domaćinstva ne mogu da obezbjede sredstva za ove namjene, što dodatno smanjuje prilike za obrazovanje romske dece. Prema tome, analiza snažno sugerira neophodnost za uvođenje mjera politike koje treba da podstaknu romsku decu i njihove majke, a posebno djevojčice i mlađe žene i one koje postaju majke u ranoj dobi, da ostaju u školi.

Politike bi trebale potaknuti djevojčice i mlađe žene da ostanu u školi

Od posebnog značaja su snažniji finansijski podsticaji, u kombinaciji sa mjerama za smanjenje odsustvovanja sa nastave. Praktične mjere u ovom smislu mogu da budu, između ostalog, bolje usmjeravanje socijalnih beneficija za romske roditelje sa decom u školskom uzrastu, uslovljavanje primanja socijalne pomoći dokazanim redovnim pohađanjem nastave od strane njihove dece, kao i bolje finansiranje javnih škola generalno, posebno na nivou osnovne škole.

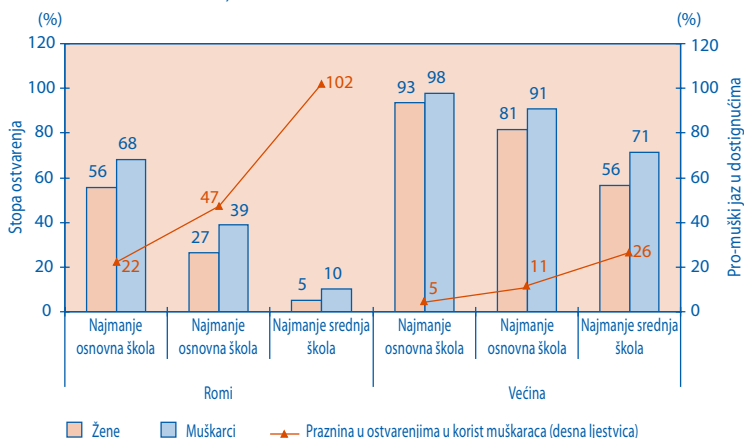
Zapošljavanje Roma

Neadekvatna mogućnost zapošljavanja koja oslikava, kako nedovoljnu konkurentnost na tržištu rada, tako i efekte diskriminacije, predstavljaju glavne uzroke siromaštva i isključenosti kojima su Romi izloženi. Zapošljavanje je osnovni izvor prihoda koji je neophodan za izlazak iz siromaštva. Ovaj izvještaj ide dalje od klišea da su nezaposlenost i

SLIKA 2:

Praznina u ostvarenjima u korist muškaraca

Stope ostvarenja u osnovnoj, osnovnoj i srednjoj školi za muškarce i žene iz populacije Roma i većinske, i kao postotak razlike između te dvije grupe (razlika u korist muškaraca)

Okvir 2: Nacionalni ciljevi u okviru MCR, ugrožene grupe i osnovno obrazovanje za Rome

Stopa upisa u osnovne škole je osnovna briga u okviru MCR 2, a većina nacionalnih izvještaja za MCR u JI Europi postavlja svoje zadatke po ovom cilju. U svom izvještaju o MCR, **Srbija** poziva na podizanje neto koeficijenta upisanosti u osnovne škole na skoro 100 posto do 2015. godine. Na nacionalnom nivou još je malo toga što je potrebno učiniti kako bi se ovaj zadatak ostvario, budući da je navedena stopa još 2002. iznosila 97,9 %. Međutim, romska populacija ispitanika u ovoj studiji trebalo bi da dostigne taj cilj tek 2165.* Ostvarenje nacionalnog cilja do 2015. godine zahtijevalo bi 15 puta veći porast stope upisa romske djece od prosječne nacionalne stope porasta.**

MCR izvještaj za **Kosovo** poziva na podizanje neto koeficijenta upisanosti u osnovne škole na skoro 100% do 2015. godine, s razine koja je 2004. iznosila 95,4 %. Kada se primjeni linearna progresija s ovog nivoa do 100 %, kao i kad se uzme u obzir brzina koja je bila potrebna za postizanje ovog nivoa (godišnji porast od 0,42 postotna poena), ispitanici iz romske zajednice dostigli bi nacionalni cilj tek 2092. godine. Ostvarenje nacionalnog cilja do 2015. godine zahtijevalo bi 8 puta veći porast stope upisa romske djece od nacionalne stope porasta.

* Godišnje promjene koje su potrebne na nacionalnom nivou izražene su kao razlika između sadašnjih ciljnih vrijednosti, podijeljeno razlikom u ciljanoj godini (obično 2015) i polaznoj godini. Godina u kojoj će se ostvariti ciljana vrijednost procijenjena je množenjem sadašnje vrijednosti iz istraživanja godišnjom promjenom za svaku pojedinačnu uzorak skupinu. Ista je metodologija primjenjena u svim okvirima koji se odnose na pitanja MCR ciljeva i ugroženih grupa iz ovog izvještaja.

** Potrebna brzina promjena predstavlja godišnje promjene koje su potrebne u uzorak grupi da bi se ostvario nacionalni cilj u ciljanoj godini, podijeljeno s godišnjom promjenom potrebnom kako bi zemlja u cjelini ostvarila nacionalni cilj u ciljanoj godini. Isti je pristup primijenjen i na ostale ciljeve u ovom izvještaju.

nisko kvalifikovana zaposlenost loši i analizira veze koje postoje između zaposlenosti i nezaposlenosti sa jedne, i ugroženosti Roma sa druge strane. On istražuje determinante efekata tržišta rada za ugrožene grupe i daje sugestije o boljem osmišljavanju i realizaciji ciljanih mjera politike u ovoj oblasti. Iz podataka prikupljenih na osnovu ispitivanja karakteristika tržišta rada u JI Evropi koje su bitne za Rome, ovaj izvještaj navodi određene zaključke. Izmjerene stope nezaposlenosti u regionu su znatno više za Rome nego za većinske zajednice, u nekim zemljama čak i dvostruko više. Stope 'subjektivne' nezaposlenosti među Romima, bazirane na mišljenju ispitanika *da li su nezaposleni*, su i dalje veoma visoke. Obzirom da za mnoge Rome nemanje stalnog posla predstavlja sinonim za nezaposlenost, visoke stope subjektivne nezaposlenosti ukazuju na kombinaciju većeg angažovanja u svojoj ekonomiji i veći stepen spremnosti da se prihvati stigma koja ide uz to da sebe proglasite nezaposlenim.

Romi se najčešće zapošljavaju u trgovini, poljoprivredi, građevinarstvu i javnim komunalnim službama, dok je učešće u kancelarijskim poslovima, u policijskim i bezbjednosnim profesijama, generalno veoma slabo. Dominantni položaj imaju nisko kvalifikovani poslovi koji su najčešće vezani za niska primanja, loš kvalitet posla i slabu socijalnu i radnu

Neodgovarajuća mogućnost zapošljavanja predstavlja glavne uzroke

Dominantan položaj imaju nisko-kvalifikovani poslovi koji su najčešće vezani za niska primanja, lošu kvalitetu posla i slabu socijalnu zaštitu

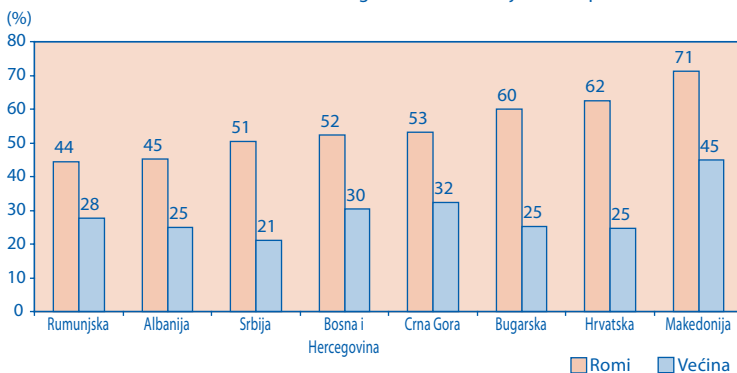
zaštitu. Razlike u nezaposlenosti i vrsta zaposlenosti utiču na izvore i nivo prihoda Roma. Zaposleni iz redova većinskih zajednica znatno veći dio svojih ukupnih primanja ostvaruju kroz platu. Ali u slučaju Roma, materijalna pomoć za nezaposlenost i dječiji dodaci, kao i prihodi od rada u sivoj ekonomiji, predstavljaju mnogo veći udio u prihodima domaćinstva. Samozapošljavanje je rjeđe među Romima nego među zaposlenima iz redova većinskih zajednica, a većina privatnih biznisa čiji vlasnici su Romi su u oblasti trgovine. Ograničen pristup bankarskim izvorima finansiranja predstavlja bitno ograničenje; potencijalni zajmoprimci često su u nepovoljnom položaju jer nemaju kreditnu istoriju ili garancije (što je važan problem kod siromašnih generalno, ne samo kod Roma). Kada romski zajmoprimci i dobiju bankarski kredit, prosječan iznos kredita je samo oko 25 % u poređenju sa iznosom koji dobijaju zajmoprimci iz redova većinskih zajednica.

Zajmoprimci Romi uglavnom podnose zahtjeve za kredite za zanatstvo, trgovinu i poljoprivredu, kao i za lične troškove i društvene obaveze, uključujući vjenčanja. Starost je manje značajan faktor kod zapošljavanja Roma, utiliko što su razlike u stopama nezaposlenosti između mladih i odraslih koji su na vrhuncu karijere manje nego kod pripadnika većinskih zajednica. Nažalost, ovo je najvećim dijelom posljedica slabih prilika za zapošljavanje na tržištu rada koje postoje za Rome u zrelim godinama. Rod je, takođe, bitan faktor: stope nezaposlenosti žena su više nego muškaraca kako kod većinskih tako i kod romske zajednice. Ciljane stope zaposlenosti zacrtane Lisabonskim sporazumom (od 70% sveukupno odnosno 60 za žene) su najčešće ispunjene u ovim zemljama, ali ne i za Rome. Stope zaposlenosti Romkinja u ovim zemljama su ispod 20%. Lokacija je bitna determinanta

SLIKA 3:

Stopa nezaposlenosti

Postotak Roma i većine između 15 i 55 godina starosti koji su nezaposleni

nezaposlenosti: razlike u stopama nezaposlenosti Roma i većinskih zajednica su mnogo niže u ruralnim oblastima nego u manjim ili velikim gradovima. Iako ovo može da bude posljedica manje potražnje za svim radnicima na tržištu rada, moguće je takođe da to odslikava i spremnost Roma da prihvate lošije plaćene poslove u poljoprivredi, koje radnici iz redova drugih zajednica nisu spremni da prihvate. Sezonske karakteristike su takođe bitne, jer Romi prihvataju poslove u poljoprivredi tokom jeseni (sezona žetve) i proljeća (sezona sadnje). Veća zastupljenost tradicionalnih rodni uloga (rad u kući) kod Roma na selu zadržava žene izvan (formalne) radne snage i time smanjuje stope nezaposlenosti Romkinja na selu. Razmještaj domaćinstava Roma i većinskih zajednica u mješovitim sredinama, takođe, utiče na nezaposlenost: stope nezaposlenosti Roma su više u izdvojenim nego u mješovitim sredinama. Loš nivo obrazovanja definitivno doprinosi nezaposlenosti Roma. Međutim, prednosti koje se na tržištu rada stiču kroz bolje obrazovanje imaju mnogo veći uticaj kod ispitanika iz redova većinskih zajednica nego kod Roma. Iako nizak nivo obrazovanja doprinosi lošim rezultatima Roma na tržištu rada, to samo po sebi nije dovoljan razlog koji može da objasni razlike u mogućnosti zapošljavanja između Roma i radnika iz redova većinskih zajednica. Ostali faktori, kao što su diskriminacija i/ili koncentracija Roma u nerazvijenim krajevima sa manje mogućnosti zapošljavanja, imaju izgleda značajnu ulogu u nepovoljnoj situaciji Roma na tržištu rada. Samo povećanje nivoa obrazovanja Roma nije dovoljno da se unaprijede mogućnosti zapošljavanja; takve mjere trebalo bi da budu praćene i nacionalnim strategijama za zapošljavanje, kampanjama protiv diskriminacije koje bi pokušale da razbiju društvene predrasude i uspostave dijalog sa poslodavcima, te da pruže pozitivne primjere profesionalnog usavršavanja Roma.

Razlike u stopama nezaposlenosti Roma i većinskih zajednica su mnogo niže u ruralnim oblastima nego u manjim ili velikim gradovima

Stopa siromaštva romske populacije je veća u zajednicama u kojima postoji segregacija, nego u onim koje su mješovite

Zdravlje i sigurnost Roma

Bitni aspekti u analizi ugroženosti, takođe, su uslovi ishrane, različite percepcije izazova i stambena situacija. Mnogi ispitanici Romi naveli su da im se zdravstveno stanje tokom posljednje godine pogoršalo. Postoje takođe i neke bitne spolne razlike u smislu učestalosti kroničnih bolesti, tako da su u obje populacije žene više pod uticajem kroničnih bolesti. Osim toga, Romi nemaju odgovarajući pristup porodičnom doktoru (doktoru opšte prakse) i pa često sebi nemogu priuštiti propisane lijekove. Nedostatak odgovarajućih ličnih dokumenata i dokumenata za zdravstvenu zaštitu, takođe, je posebno naglašena prepreka za Rome. Kod Roma postoji puno veća vjerovatnost da idu spavati gladni nego kod ispitanika iz redova većinskih zajednica, budući da nemaju dovoljno sredstava za hranu. Ovakvim rizicima u odnosu na ishranu posebno su izložena romska djeca. Nedovoljna obuhvaćenost cijepljenjem — kao posljedica nedovoljne informiranosti i ne posjedovanja dokumenata, takođe, je jedna od glavnih determinanti ugroženosti, posebno kod romske djece. Što se tiče stanovanja, veliki postotak Roma živi u ruševnim kućama ili neodgovarajućim objektima sa sanitarnom

*Nedostatak
odgovarajućih
ličnih dokumenata
i dokumenata
za zdravstvenu
zaštitu posebno je
naglašena prepreka
za Rome*

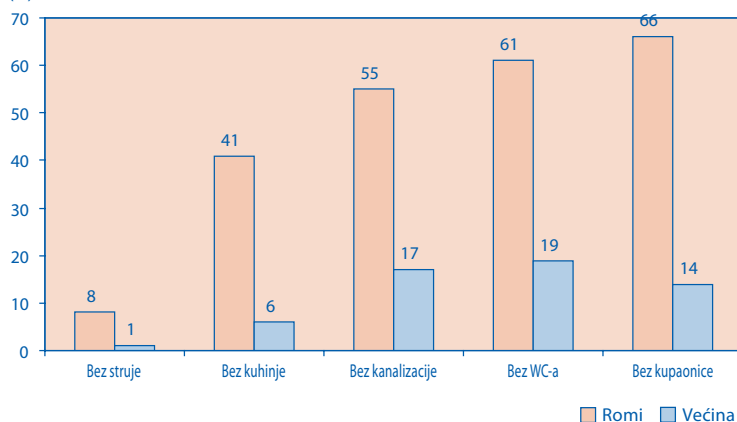
infrastrukturom ispod propisanih standarda. Kod romskih domaćinstava je mnogo manja vjerovatnost nego kod većinskih zajednica da unutar kuće ili dvorišta imaju vodovodnu infrastrukturu ili pristup sanitarnom čvoru. Uslovi stanovanja povezani su sa siromaštvom kao i s drugim pokazateljima uskraćenosti vezano za kućanske aparate ili priključak na struju, što pokazuje da su romska domaćinstva u ovim aspektima u mnogo gorem položaju od većinskih zajednica. Potrebne mjere politike treba usmjeriti na propise za rješavanje imovinskih odnosa i prava na zemljište. Naglasak takođe treba staviti na društvene stanove i unapređenje infrastrukture u romskim naseljima, kao i na bolju informisanost o mogućnostima za rješavanje stambenog pitanja.

Romi su vlasnici manjeg broja stvari u domaćinstvu, na primjer kreveta za svakog člana domaćinstva. Najrasprostranjeniji izazov koju prijavljuju, kako Romi tako, i ispitanici iz redova većinskih zajednica, leži u percipiranom 'nedostatku dovoljnih prihoda'. Međutim, postoje značajne razlike što se tiče drugih izazova. Iako većina ispitanika Roma navodi glad, loše sanitarne uslove i neodgovarajuće uslove stanovanja kao najveće prijetnje svojim domaćinstvima, kod većine ispitanika iz redova većinskih zajednica to nisu najveće brige; oni su više zabrinuti za pitanja kao što su kriminal i korupcija. Romska domaćinstva takođe imaju osjećaj da su ugrožena ozbiljnim prijetnjama obolijevanja uslijed loših sanitarnih uvjeta. Na pitanje tko bi im najbolje mogao pomoći u rješavanju takvih izazova kao što su niski nivo prihoda, glad i neodgovarajući uslovi stanovanja, obje skupine ispitanika navode da je to šira porodica nego tijela središnje

SLIKA 4

Osnovni uslovi stanovanja

Postotak domaćinstava iz populacije Roma i većinske zajednice bez osnovnih uslova stanovanja (%)

ili lokalne uprave. Što se tiče loših sanitarnih uslova i korupcije, obje skupine smatraju da su policija, nevladine organizacije i lokalni organi koji su u najboljem položaju za rješavanje ovakvih izazova.

Siromaštvo raseljenih

Podaci istraživanja pokazuju da su stope siromaštva među raseljenom populacijom više nego kod ispitanika iz redova većinske zajednice, pri čemu svaka peta raseljena osoba živi u siromaštvu (u usporedbi s manje od svake sedme u većinskim zajednicama). Raseljene osobe u Srbiji posebno su ugrožene, dvije petine interno raseljenih osoba živi u siromaštvu a više od svake šeste raseljene osobe živi u ekstremnom siromaštvu. Raseljena domaćinstva imaju tendenciju pada u dublje siromaštvo, pri čemu se siromašna raseljena domaćinstva nalaze iznad granice siromaštva za iznos od 1,60 US dolara dnevno, dok je taj iznos kod većinskih zajednica 1,20 US dolara dnevno. Ovakvo siromaštvo utiče na obrasce potrošnje raseljenih osoba te ih prisiljava da izdvajaju manje za hranu i trajna potrošačka dobra kao što su hladnjaci ili štednjaci. Pokazano je da na ovu vrstu siromaštva utiče više čimbenika. Stope siromaštva među raseljenom populacijom su skoro dvostruko veće u glavnim gradovima ovih zemalja. To odražava manje šanse koje raseljene osobe imaju u velikim gradovima, gdje obično završavaju u izbjegličkim centrima, dok u ruralnim oblastima mogu ostvariti korist od državne potpore i širih porodičnih mreža. Pokazalo se da obrazovanje i razina kvalificiranosti glave obitelji predstavlja osnovni čimbenik koji utiče na blagostanje raseljenih: raseljene porodice čija glava domaćinstva ima kvalificirano zaposlenje mogu očekivati da povećaju svoje rashode po domaćinstvu za 174 %. Međutim, takođe je jasno da kad se uzmu u obzir korekcije po osnovu lokacije, obrazovanja i zaposlenosti, raseljeni i dalje ostaju ugroženi i u manje povoljnom položaju u odnosu na kućanstva iz većinskih zajednica. Izvješće, takođe, naglašava značaj neriješenog pravnog statusa raseljenih osoba kao i povezanosti tog službenika sa siromaštvom i isključenošću. Studija upućuje da za razliku od Roma kod kojih je prioritet potrebno staviti na napore za smanjenje siromaštva, ipak nisu samo Romi ti kod kojih je potrebno obratiti takvu pažnju. Izbjeglice i interno raseljene osobe su, takođe, ugrožene grupe koje su suočene s natprosječnim rizikom pada u siromaštvo i društvenu isključenost.

Obrazovanje i zapošljavanje raseljenih osoba

Podaci iz ovog istraživanja ukazuju da obrazovanje ne predstavlja problem za raseljene na isti način kao za Rome, jer u načelu razlike u stupnju obrazovanja između ispitanika iz redova raseljenih i većinskih zajednica nisu značajne. Međutim, usprkos pokazateljima o sličnim razinama obrazovanja s razinama kod većinskih zajednica, raseljeni ipak nemaju iste mogućnosti zapošljavanja. Kao što se može i očekivati, nezaposlenost pogađa obje zajednice na višim razinama obrazovanja, iako su prednosti na tržištu rada za raseljene s višim stupnjem obrazovanja manje nego za radnike iz redova većinskih zajednica.

Stope siromaštva među raseljenom populacijom su skoro dvostruko veće u glavnim gradovima

Kod raseljenih ženskih osoba puno je manja vjerojatnost da će nastaviti obrazovanje nakon srednje škole

Osim toga, viši stupanj obrazovanja kod raseljenih ne donosi proporcionalni porast zarada. Kod tercijarnog obrazovanja javljaju se i značajne razlike u smislu spolne pripadnosti, pri čemu je kod raseljenih ženskih osoba puno manja vjerovatnost da će nastaviti obrazovanje nakon srednje škole.

Raseljeni se uglavnom zapošljavaju na manje kvalificiranim radnim mjestima koja podrazumijevaju manualne poslove te je veća vjerovatnost da rade u sivoj ekonomiji

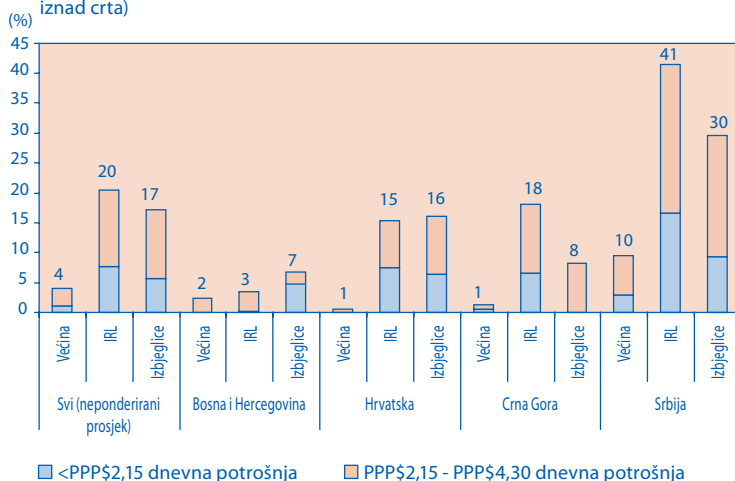
Iako su stope nezaposlenosti konzistentno više kod raseljenih osoba nego kod ispitanika iz većinskih zajednica, u nekim zemljama Jugoistočne Evrope stope subjektivne nezaposlenosti su manje. To možda odražava veću razinu nespemnosti da se prihvati stigma koja može pratiti činjenicu što se netko izjasnio kao nezaposlen. Nezaposlenost mladih je nešto viša kod raseljenih nego kod većinskih zajednica, mada su ove stope veoma visoke kod obje skupine. U cijeloj regiji stope nezaposlenosti kod žena su više nego kod muškaraca, a ta je razlika veća kod raseljenih nego kod većinskih zajednica. Iako stope zaposlenosti za raseljene muškarce prelaze razine iz Lisabonske deklaracije (sveukupno 70 %), takvi pokazatelji za žene iz redova većinskih zajednica a posebno iz redova raseljenih ispod su razina određenih u Lisabonu. Raseljeni se uglavnom zapošljavaju na manje kvalificiranim radnim mjestima koja podrazumijevaju manualne poslove te je veća vjerovatnost da rade u sivoj ekonomiji nego što je to slučaj za pripadnike većinske zajednice.

Razine prihoda raseljenih osoba su niže nego za domaćinstva iz većinskih zajednica ali, za razliku od Roma, raseljeni ostvaruju skoro sva svoja primanja po osnovi rada (prije nego po osnovi socijalne pomoći ili drugih oblika ostvarivanja

SLIKA 5

Stope siromaštva za raseljene osobe

Postotak izbjeglica i IRL koji žive u domaćinstvima s dnevnim prosječnim rashodima ispod PPP \$2,15 ili PPP \$4,30 (pri čemu su ukupne stope siromaštva prikazane iznad crta)

Okvir 3: Nacionalni MCR zadaci, ugrožene skupine i nezaposlenost kod mlade raseljene populacije

U Bosni i Hercegovini, Nacionalni MCR izvještaj poziva na smanjenje stope nezaposlenosti mladih (15-24 godine starosti) na 12 posto do 2015. godine. Pod pretpostavkom da se napredak ka ovom cilju računa počevši od stope od 34,8 posto koja je procijenjena za 2001. godinu, stopa nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini morala bi opadati za 1,63 postotna poena godišnje. Po ovakvoj stopi, raseljeni bi ovu stopu od 12 posto ostvarili tek 2036. godine. Ostvarenje navedenog cilja do 2015. godine zahtijevalo bi godišnje smanjenje stope nezaposlenosti raseljene omladine tri puta brže od ostalih na nacionalnoj razini.

prihoda). Nestabilno zapošljavanje povezano je s niskim prihodima koji su značajno niži kod raseljenih nego kod većinske zajednice. Osim toga, razlike u platama među skupinama kao da nije moguće u potpunosti nadoknaditi niti kroz ostale naknade ili dodatne strategije kao što su dopunsko bavljenje poljoprivredom. Radnici iz redova raseljenih više su nego proporcionalno zastupljeni u sektorima u kojima dominira manualni rad, niskokvalificirani poslovi, a ispod proporcionalno u javnom sektoru zapošljavanja. Ovo je u velikoj mjeri u skladu s njihovim 'privremenim' i 'neriješenim' statusom. Raseljeni su, također, suočeni s ograničenim izgledima za samozapošljavanje i pristup kreditima. Kao i kod Roma, raseljeni imaju tendenciju da se oslanjaju na porodicu i druge neformalne izvore kreditiranja.

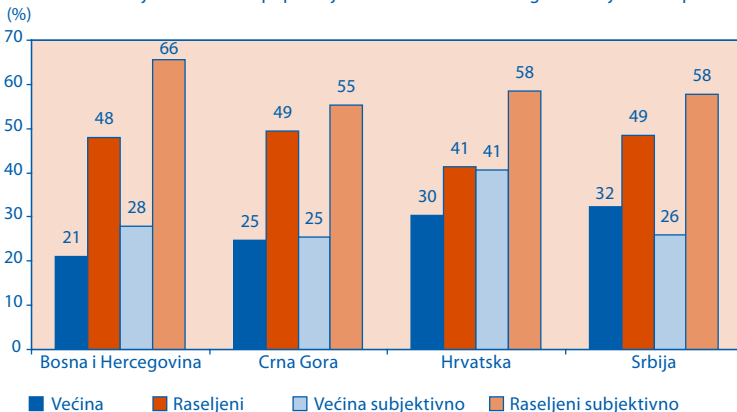
Raseljeni su suočeni sa ograničenim prilikama za samozapošljavanje i pristup kreditima.

Među većinskim zajednicama veći broj pokušava započeti vlastiti posao nego među raseljenima, ali te razlike nisu posebno velike. Kao i kod Roma i siromašnih uopšteno i raseljeni su suočeni s poteškoćama u dobivanju kredita, iako ne postoji značajna razlika u iznosima kredita između

SLIKA 6

Stope nezaposlenosti i subjektivne percepcije nezaposlenosti

Postotak raseljene i većinske populacije starosti između 15 i 55 godina koji su nezaposleni

raseljenih i većinskih zajednica. Kod raseljenih domaćinstava postoji veća vjerovatnost da se zaduže kod prijatelja, rodbine i nevladinih organizacijam, a manja biti članovi kreditnih zadruga ili kreditnih sindikata nego što je to slučaj kod domaćinstava iz većinskih zajednica. Glavna prepreka u tom smislu je pokriće, i dok gotovo sva domaćinstva iz većinskih zajednica žive u stanovima ili kućama u svojem vlasništvu ili vlasništvu porodice, manje od polovice raseljenih ima vlastiti stan ili kuću.

Kod raseljenih je, takođe, manja vjerovatnost da imaju u vlasništvu zemlju. Veliki dio raseljenih domaćinstava posuđuje novac kada ima potrebu unaprijediti svoje stanovanje i to može dijelom objasniti nespremnost banaka da odobravaju kredite.

Zdravlje i sigurnost raseljenih

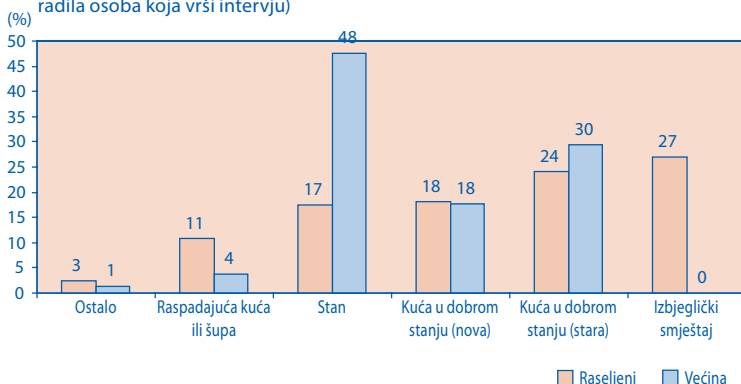
Podaci pokazuju da su raseljeni suočeni s jako nestabilnom stambenom situacijom: većina ih živi u smještaju za izbjeglice s sanitarnom infrastrukturom koja ne zadovoljava normalne standarde. Ti uslovi, kao i činjenica da su iza sebe u mjestima koja su napustili često ostavili dosta, znači da raseljeni posjeduju manje stvari za domaćinstvo, kao što su namještaj ili knjige. Pristup informacijskim i komunikacijskim tehnologijama takođe nije odgovarajuća. Raseljeni svoje zdravstveno stanje ocjenjuju lošijim nego prethodne godine. Postoje određene bitne spolne razlike u odnosu na učestalost kroničnih bolesti: veći udio žena obolijeva od kroničnih bolesti kako kod raseljenih tako i kod većinskih zajednica. Kod raseljenih postoji veća vjerovatnost da pate od neuroza ili poremećaja vezanih za psihološke traume uslijed raseljavanja. Udaljenost zdravstvenih ustanova, niski prihodi, neposjedovanje osobnih

*Fizička izoliranost,
niski prihodi,
neposjedovanje
ličnih dokumenata,
predstavljaju prepreke
pristupu zdravstvenoj
zaštiti kod raseljenih
domaćinstava*

SLIKA 7

Kvaliteta stanovanja

Postotak raseljenih i većine koji žive u različitim vrstama stambenih uvjeta (procjenu radila osoba koja vrši intervju)

Okvir 4: Raseljena djeca u Srbiji – borba za život, daleko od razvoja

Nominalno, obrazovanje u svim zemljama JI Europe je besplatno i svakom dostupno. Međutim, u stvarnosti, različite skupine su u uživanju ovog prava suočene s različitim poteškoćama. Djeca iz raseljenih obitelji posebno su ugrožena u smislu obrazovnih rizika. U nekim slučajevima, kolektivni su centri udaljeni od škola, što otežava redovno pohađanje nastave. Norveški savjet za izbjeglice (Norwegian Refugee Council) u svojem je izvještaju o interno raseljenim osobama utvrdio da 20 % raseljene djece u Srbiji ne pohađa nastavu. Oni koji je pohađaju često to čine u razredima s više od 50 učenika. Još jedna moguća prepreka je jezik, posebno za djecu čiji je materinji jezik albanski ili romski. Kronične bolesti, nedostatak odgovarajuće odjeće, netolerancija učenika iz lokalne zajednice – to su moguće dodatne poteškoće. Većina raseljene romske djece s Kosova ili nikada nisu išla u školu ili su napustila školu prije završetka četvrtog razreda. Čak i kada pokazuju zainteresiranost za školu, kultura i odnos prema obrazovanju predstavljaju praktične i psihološke prepreke za pohađanje nastave. Neka su djeca u sirotištima, druga na porodičnoj njezi, neki žive s bližim ili daljnjim rođacima. 12 % djece u sirotištima u Srbiji su raseljena djeca. Život ove djece opisan je kao “puko preživljavanje, nikakav razvoj.” Prisutni su i rizici od loše ishrane: do sada su školske užine bile dio školskog programa. Iako su ovo rizici koji postoje za cjelokupnu populaciju, poteškoće su posebno ozbiljne za neku raseljenu djecu. Pogranične zajednice i druge strateški locirane općine mogu biti pogođene velikim dotokom raseljenih osoba, što stvara ogroman pritisak na obrazovni sustav i druge javne službe. Na primjer, u određenim područjima Vojvodine i Kraljeva, 42 % stanovnika su izbjeglice i IDPs. UNICEF ima vodeću ulogu u osiguranju obrazovanja za ovu djecu, kroz organiziranje posebnih razreda za nadoknadu gradiva za oko 30.000 raseljene djece u osnovnim školama (od čega je oko 1.000 Roma) u kolektivnim centrima i centrima u zajednicama, kao i u osnovnim školama u Srbiji. Najveći dio pomoći za djecu odlazi u obrazovanje za mlađu djecu. UNICEF izvještava da je tokom jednog desetljeća sukoba, u Srbiji više od 8.000 djece izgubilo jednog roditelja ili postalo siročić. Gubitak perspektive ove mlade čini prirodno agresivnom i uvjetuje destruktivno ponašanje. Ukoliko se za njih ne osiguraju pozitivni uzori i mogućnosti za kreativno osmišljavanje njihove budućnosti, raseljena su djeca izložena riziku da izrastu u bijesne mlade ljude koji nastavljaju krug nasilja i osvete. Ovaj se Okvir zasniva na publikaciji “Žene i djeca izbjeglice i interno raseljene osobe u Srbiji i Crnoj Gori”.

Septembar 2001. Ženska komisija za žene i djecu izbjeglice. New York: WCRWC.

dokumenata, predstavljaju osnovne prepreke pristupu zdravstvenoj zaštiti kod raseljenih domaćinstava. Nedovoljna obuhvaćenost cijepljenjem (najčešće uslijed neodgovarajućih ličnih dokumenata) predstavlja bitnu determinantu ugroženosti, posebno kod raseljene djece. Kao i kod Roma, kod raseljenih domaćinstava postoji veća vjerojatnost da gladni idu na spavanje nego kod većinskih zajednica jer nemaju sredstava za hranu. Raseljena djeca su posebno izložena rizicima zbog neodgovarajuće ishrane. Najčešći izazov koji navode i raseljena i većinska populacija (kao i Romi) je ‘nedostatak dovoljnih prihoda’. Međutim, iako veliki dio raseljenih domaćinstava vidi glad, loše sanitarne uvjete, neodgovarajuće uslove stanovanja kao najveće izazove svojih kućanstava, ispitanici iz redova većinskih zajednica se više brinu za pitanja kao što su kriminal i korupcija. Na pitanje tko bi najbolje mogao pomoći u rješavanju takvih prijetnji kao što su niski nivo prihoda, glad i neodgovarajući uslovi stanovanja, obje grupe ispitanika navode da je to pordica. Za razliku od toga, što se tiče loših sanitarnih uslova i korupcije, obje grupe smatraju da su policija, nevladine organizacije i lokalni organi ti koji su u najboljem položaju da rješavaju ovakve prijetnje.

Predložene mjere politike

Mjere politike za smanjenje ugroženosti tijekom posljednjih 15 godina u zemljama JI Europe prečesto nisu sadržavale dvije kritične komponente: sveobuhvatni konceptualni okvir na temelju društvenih aspekata kao i jasne mjerljive ciljeve. Mjere politike su se najčešće fokusirale na liječenje simptoma a ne uzroka, a uspostavljale su se od slučaja do slučaja (ponekad kao reakcija na humanitarne katastrofe) a bez jasne konceptualne osnove. Pojedinačne intervencije mjera politike često su usmjerene na skupine, čime doprinose usitnjavanju lokalnih zajednica. U zemljama Zapadnog Balkana, gdje su milioni ljudi iskusili užase etničkog čišćenja, malo je vjerojatno da pristupi na bazi etničke pripadnosti mogu biti održivi.

Nediskriminacija i jednakost pred zakonom

*Nediskriminacija
treba predstavljati
osnovu okvira
inkluzivne politike*

Nediskriminacija treba predstavljati osnovu okvira inkluzivne politike. Međutim, za sada, ovakvi okviri nisu razvijeni, pa praznine koje postoje kod državnih ustanova (posebno sudova) i civilnog društva ograničavaju njihovu primjenu. Osim toga, ni svi aspekti antidiskriminatorne politike nisu univerzalno prihvaćeni. Koncepti 'pozitivne diskriminacije' (ili 'afirmativne akcije') i 'indirektna diskriminacije' (gdje se smatra da se diskriminacija događa čak i kada ne postoji takva namjera) i dalje predstavljaju veoma kontroverzna pitanja.

Prepoznavanje zajedničkih interesa

*Romi i raseljeni
trebaju dobivati
državnu pomoć
prvenstveno i
najvažnije ne
zbog svoje etničke
pripadnosti, već zato
što su žrtve socijalne
isključenosti*

Prepoznavanje zajedničkog interesa treba predstavljati osnovu svakog dijaloga kako bi se osigurala podrška najšireg spektra faktora i kako bi se izbjegla percepcija da se rješenja nameću odozgo ili kao reakcija na zahtjev neke pojedinačne skupine. I manjinske i većinske zajednice mogle bi započeti od prepoznavanja činjenice da raznolikost može biti prednost za svako društvo. Po mogućnosti, treba izbjegavati mjere koje će dodatno doprinijeti daljnjoj fragmentaciji društva po etničkoj osnovi. Umjesto toga, potrebno je fokusirati se na ugroženost — na način kako je predstavljena u ovom izvješću — a ne na etnički aspekt. Romi i raseljeni trebaju dobivati državnu pomoć prvenstveno i najvažnije ne zbog svoje etničke pripadnosti, već zato što su žrtve socijalne isključenosti i zato što EU integracije zahtijevaju da se kroz antidiskriminatorne zakone i socijalnu politiku rješavaju njihovi problemi. Obzirom da je ugroženost u mnogim zemljama JI Europe zajednička karakteristika svih etničkih skupina, većinske i manjinske zajednice imaju zajednički interes da ih rješavaju.

Prelazak sa socijalnih na radne programe i reforma tržišta rada

Značaj povećanja zaposlenosti Roma i raseljenih lica u JI Evropi postavlja pitanje o efikasnosti aktivnih politika na tržištu rada i programa za ugrožene grupe. Uz smanjenje siromaštva, aktivne politike na tržištu rada mogu da

pruže podršku usvajanju aktivnijeg stava na tržištu rada od strane ugroženih radnika i mogu da doprinesu promjeni karakterističnih načina razmišljanja koji često prate dugoročnu nezaposlenost i društvenu marginalizaciju. Sem toga, u uslovima kada su subvencije za zapošljavanje niže od novčane pomoći za nezaposlene koje bi se inače isplaćivale, aktivne politike na tržištu rada mogu da predstavljaju ekonomične kratkoročne instrumente socijalne politike. Mjere za prelazak sa socijalnih na radne programe — u okviru čega se nezaposleni radnici zapošljavaju kroz programe finansirane iz javnih sredstava umjesto da primaju gotovinsku pomoć po osnovu nezaposlenosti, što se ponekad ostvaruje uz saradnju sa privatnim poslodavcima — su veoma bliski programi aktivnim politikama na tržištu rada.

Uključivanje privatnog sektora

Kada je suočena sa izazovima visoke nezaposlenosti i siromaštva, država često popusti pred iskušenjem da poveća javne izdatke za socijalnu pomoć i programe javnih radova. To mogu da budu opravdane hitne kratkoročne mjere. Međutim, dugoročno, poslove za Rome, raseljene i ugrožene grupe moraju da stvore tržište i privatni sektor (ne država). Uloga države ogleda se prvenstveno u pružanju pomoći ugroženim radnicima da poprave svoju direktnu sposobnost zapošljavanja. U ovom pogledu javni radovi mogu da budu od koristi – ali prije kao mogućnost da se unaprijede kvalifikacije, a manje kao direktno zapošljavanje. Ovo takođe znači da privatni poslodavci moraju da budu direktno uključeni u dugoročne održive strategije smanjenja nezaposlenosti Roma i raseljenih lica. Sve veći broj kompanija sve više postaje svjestan da osuda miliona romskih i raseljenih domaćinstava na društveno-ekonomske margine nije dobra za biznis. Uključivanje privatnog sektora takođe podrazumeva adekvatnu primjenu poslovnih kriterijuma na socijalne programe i projekte koji imaju za cilj rješavanje ugroženosti. Neophodno je promovisati konkurentnost između provajdera socijalnih usluga i izvršnih partnera na lokalnom nivou, kad god je to moguće. Potrebno je definisati mjerljive kvantifikovane pokazatelje i primjenjivati ih u utvrđivanju razvojnih prioriteta i mjera politike, na osnovu analize ekonomičnosti i koristi (cost/benefit).

Samozapošljavanje i pristup mikro-financiranju

Samozapošljavanje može da odigra presudnu ulogu u pokušaju da ugroženi radnici pređu iz stanja zavisnosti u stanje aktivnog generisanja prihoda. Kao i u slučaju deregulacije tržišta rada, tako i reforme za unaprjeđenje poslovnog okruženja moraju da se bore sa cijelim nizom pozitivnih i negativnih posljedica. Unaprjeđenje poslovnog okruženja može da ima različite posljedice na Rome i raseljene radnike, posebno ukoliko njihove stope zaposlenosti zaostaju za sveukupnim privrednim rastom, ili ukoliko su koristi od porasta zaposlenosti koncentrisane na vrh tržišta rada. S ciljem da se obezbjedi da koristi od mjera za unaprjeđenje poslovne klime ipak dospiju do ugroženih domaćinstava, bitno je

Privatni sektor mora biti izravno uključen u dugoročne održive strategije smanjenja nezaposlenosti Roma i raseljenih osoba

Važne su mjere za bolji pristup kreditima i kapitalu koji su neophodni za započinjanje malog preduzetništva (posebno mikrofinanciranje)

uspоставiti mjere za bolji pristup kreditima i kapitalu koji su neophodni za započinjanje malog biznisa. Mikrofinansiranje može u tom smislu da bude od posebne važnosti.

Mjere politike zasnovane na dokazima

Neophodno je prikupiti disagregirane podatke po različitim kriterijima ugroženosti

Iako je prikupljanje podataka prioritet i obaveza nacionalnih statističkih zavoda i države, oni su u ovom smislu uočeni sa određenim poteškoćama. Neke od tih poteškoća su po svojoj prirodi vezane za zakonske odredbe – u mnogim zemljama zakoni koji se odnose na prikupljanje statističkih podataka ne dozvoljavaju zvanično prikupljanje podataka na osnovu etničke pripadnosti, čime se komplikuje zadatak mjerenja zaposlenosti po etničkom kriterijumu. Sa druge strane, u uslovima kada se ne raspolaze adekvatnim podacima o ugroženosti, teško je definisati prioritete, posebno kada se odluke donose na lokalnom nivou. Analiza ekonomičnosti različitih opcija politike, praćenje realizacije, procena uticaja — sve to postaje nemoguće. Neophodno je prikupiti podatke koji su disegregisani po različitim kriterijumima ugroženosti, da bi se omogućilo detaljno praćenje okvira standarda MCR i indikatora društvene uključenosti, posebno u zajedničkim memorandumima o uključenosti o kojima ove države sada pregovaraju sa Evropskom komisijom. Tek tada će analiza ugroženosti moći da doprinese potrebama politike za intervencije na lokalnom nivou.

Politike posebno usmjerene na Rome

Opšti princip naveden u gornjem tekstu treba da se pretoči u grupno senzitivne politike, programe i projekte, koji će zauzvrat moći da se sprovedu u razvojnom okviru na lokalnom nivou. Ovaj izvještaj navodi više elemenata specifičnih za Rome koji bi mogli da dopune opšti okvir politike usmjerene na smanjenje ugroženosti.

Smanjenje ovisnosti

Neuspjeh u napuštanju gnijezda socijalne sigurnosti danas može smanjiti vjerovatnost da ovaj krug zavisnosti u budućnosti bude prekinut

Romi su posebno ugroženi od zamki zavisnosti. Obzirom na nedovoljne razvojne šanse i na nedostatak uspješnih uzora iz redova sopstvene zajednice, Romi vrlo lako snižavaju sopstvene profesionalne ambicije do tačke na kojoj im preživljavanje na socijalnoj pomoći postaje proхватljiva opcija. Oslanjanje na isplate socijalne pomoći može dodatno da usloži probleme ugroženosti tako što slabi podsticajne mjere za unaprijeđenje konkurentnosti na tržištu rada. Neuspjeh da napuste gnijezda socijalne sigurnosti danas može da smanji vjerovatnoću za prekidanje ovog kruga zavisnosti u budućnosti. Ali obzirom da je učešće Roma u formalnoj ekonomiji često otežano, relativno velik broj Roma ne plaća doprinose za socijalno osiguranje iz kojih se ove beneficije isplaćuju. S ciljem da se smanji ova 'kultura zavisnosti', sistemi socijalne zaštite treba da pokušaju da izbjegnju slabljenje radnih podsticaja tako što će primjenjivati princip 'pozitivne neto beneficije za pozitivne neto napore'. To znači da socijalnu

pomoć treba usloviti pokušajima korisnika da izađu iz ovakvih gnijezda sigurnosti, da u razumnom roku unaprijede svoju konkurentnost na tržištu rada. Slično tome, socijalna pomoć ne treba da se posmatra kao bezuslovno pravo koje se isplaćuje bez obzira na prihode koji se zarade u neformalnom sektoru. Angažovanje privatnih poslodavaca i programa prelaska sa pomoći na rad može da olakša 'izbjegavanje zamke zavisnosti'.

Dugoročna usmjerenost na obrazovanje

Podaci prikupljeni tokom istraživanja o kojima se govorilo u ovom izvještaju ukazuju da šire obrazovanje i veća mogućnost zapošljavanja mogu da smanje siromaštvo, i obrnuto. Ova veza mora da se nalazi u središtu pokušaja da se prekine začarani krug siromaštva i isključenosti. Da bi se to ostvarilo neophodne su ambiciozne inicijative u obrazovanju, u smislu disegregacije, većih resursa i reforme nastavnog programa, administracija i finansijska sredstva. Podaci iz ovog istraživanja, takođe, ukazuju da i ako su odgovarajuće obrazovanje i vještine ključ za bolji pristup zapošljavanju, ipak oni sami po sebi nisu dovoljni da se premoste praznine u zapošljavanju i prihodima s kojima su Romi suočeni. Veća mogućnost zapošljavanja za Rome zahtjeva da se kombinuju inicijative za unapređenje obrazovnog statusa (poput Fonda za obrazovanje Roma) sa anti diskriminatornim mjerama usmjerenim na većinske zajednice, poslodavce i ostale grupe. Posebno je važno u većoj mjeri angažovati kompanije i to kako sa ciljem stvaranja pozitivnih uzora koji bi razbili stereotipe i diskriminaciju na poslu tako i kako bi se povećale ambicije same romske zajednice. Konačno, uzori su dio da se prekine krug siromaštva i ugroženosti. Djeci često nedostaju pozitivni primjeri kako i zašto se obrazovanje isplati. Postoji snažna korelativna veza između nivoa obrazovanja glave domaćinstva i rezultata koje članovi domaćinstva ostvaruju u obrazovanju.

Veća mogućnost zapošljavanja za Rome zahtjeva kombinovanje inicijativa za unapređenje obrazovnog statusa s anti-diskriminacijskim mjerama usmjerenim na većinske zajednice

Redefinisanje postojećih struktura za uključivanje

Redefinisanje (ne substitucija) nacionalnih i lokalnih struktura za uključenost, unapređenje zapošljavanja i mjere socijalne politike su od ključnog značaja za održiv razvoj koji dovodi do smanjenja zavisnosti. Ovo proizilazi kao ključni zaključak iz spore implementacije Dekade uključenosti Roma. Kada je Dekada formalno pokrenuta početkom 2005. godine, nacionalni akcioni planovi (NAPs) su već bili usvojeni u svakoj zemlji učesnici kako bi realizacija odmah mogla da krene. Nažalost, ovi planovi nisu pretočeni u operativne programe i projekte koji bi mogli da se prenesu na nivo zajednice. Očekivani rezultati Dekade (artikulirani i njenim ciljevima i akcionim planovima) nisu povezani sa ostvarenjima, aktivnostima i potrebnim inputima. Činjenica da ne postoje konkretne aktivnosti i inputi onemogućava izračunavanje potrebnih troškova. Bez finansijskih informacija, inicijative vezane za Dekadu ne mogu se uključiti u planiranje budžeta. Konačno, ali ne i najmanje važno, opšti ciljevi Dekade nisu praćeni konkretnim pokazateljima koji su potrebni

Redefinisanje nacionalnih i lokalnih struktura za uključivanje, te unapređenje zapošljavanja i mjere socijalne politike od ključnog su značaja za održiv razvoj koji dovodi do smanjenja ovisnosti

za praćenje realizacije (ili njenog odsustva) u implementaciji Dekade. Sve se ovo odnosi na kapacitete – kapacitet da se opšte preuzete obaveze pretoče u pragmatične aktivnosti, kapacitet da se identifikuju potrebe i alociraju resursi, kapacitet da se vrši monitoring realizacije i da se inicijalne aktivnosti prilagođavaju kada je to potrebno. Međutim, to je povezano i sa pristupom međunarodnih aktera koji su uključeni u Dekadu, jer njihov pristup još uvek nije dovoljno orijentisan na rezultate.

Usklađivanje Dekada uključenosti Roma s razvojnom paradigmom na lokalnoj razini

Programiranje koje je fokusirano na lokalna područja može dodatno doprinijeti i promovisati integraciju Roma i drugih zajednica

Dekada uključenosti Roma uspostavila je jedan međudržavni okvir u sklopu kojeg se mogu osmišljavati i realizovati konkretne aktivnosti i obaveze. Međutim, u mnogim zemljama sadržajni aspekt Dekade nije još uvek konkretno definisan. Razvoj na lokalnom nivou (razvoj po oblastima) mogao bi tu da bude od višestruke pomoći. Mnogi razvojni izazovi s kojima su Romi suočeni najlakše se prepoznaju na lokalnom nivou. To se odnosi kako na koncentraciju romskih zajednica u određenim geografskim oblastima tako i na činjenicu da je odgovornost za pružanje najvažnijih usluga – posebno obrazovanja, zapošljavanja i zdravstvene zaštite – bar djelimično decentralizovano. Prema tome, kvalitet u pružanju tih usluga se dramatično razlikuje zavisno od lokacije, etničke strukture, lokalnih stopa siromaštva i slično. Desegregacija škola ne podrazumijeva samo usvajanje odgovarajućih propisa na nacionalnom nivou, već i primjenu tih propisa u školama na konkretnim lokacijama. Slično tome, povećanje mogućnosti zapošljavanja zahtjevu lokalnog dijaloga između lokalnih službi za zapošljavanje i lokalne privrede, kao i podrške na lokalnom nivou za pokretanje novih preduzeća, aktivnosti mikrofinansiranja na lokalnom nivou i slično. Sem toga, programiranje na lokalnom nivou može da doprinese promociji integracije Roma i drugih zajednica na lokalnom nivou. Intervencije koje se definišu kao intervencije za usko definisane grupe (a ne kao lokalne intervencije) mogu dodatno da izoluju Rome iz glavnih tokova društva.

Autentično predstavljanje Roma i pouzdana partnerstva na lokalnom nivou

‘Ništa za Rome bez Roma’ je zahtjev koji se već uspostavio kao opšti standard. Ukoliko se ne ostvari autentično predstavljanje Roma, ova snažna poruka neće biti mnogo više od slogana i kamuflaže ekskluzivnih pristupa formulisanju politike. Predstavnici romskih zajednica i državnih organa treba da budu suštinski uključeni u dijalog. Ali taj dijalog suviše često ima formu paralelnih monologa u kojima se izražavanje ne pretvara u komuniciranje ili nalaženje zajedničkog jezika u obostranom interesu. Projekti razvoja na lokalnom nivou moraju se realizovati na lokalnom nivou. Za tu svrhu su neophodni pouzdani partneri – organizacije koje su sposobne da ostvaruju rezultate. Donatori i međunarodne organizacije mogu da odigraju ključnu

ulogu u identifikaciji i pružanju pomoći takvim partnerima. Veoma često u pitanju je i kredibilitet donatora angažovanih u ovakvim projektima. Iako je neophodno ojačati kapacitete romskih NVO, tradicionalni projekti 'jačanja kapaciteta' nisu uvijek dovoljni. Treba podsticati učenje kroz praksu, na primjer preko uključivanja Roma u programe za pripravnike ili zapošljavanje Roma na različitim nivoima u međunarodnim organizacijama.

Odnosi između Roma i većinskih zajednica: shvatiti onog drugog

Pitanja koja se tiču percepcije Roma u očima većinskih zajednica postaju sve važnija. Finansijska sredstva za sprovođenje mjera politike za rješavanje ugroženosti možda su mala u poređenju sa veličinom ovog problema, ali način medijskog izvještavanja može da dovede do inflacije značaja i percepcije javnosti. Ovo se posebno odnosi na projekte koji nisu posebno efikasni ili čiji efekti su pod znakom pitanja. Tokom posljednjih 15 godina ovakvo dvojno viđenje pitanja ugroženosti postalo je uobičajeno: većinske i ugrožene zajednice u sve većoj mjeri doživljavaju inače neporecive činjenice i događaje na sasvim suprotne načine. Većinske zajednice i Romi suviše često se nalaze u situaciji koja je analogna situaciji supružnika koji žele razvod: međusobno se bombarduju optužbama i nezadovoljstvom. Potraga za zajedničkim interesom – koji je teško ostvariti kada se politike i projekti definišu na etničkim osnovama – kao da je nestala. I dok ponašanje romskih zajednica (i njihovih posrednika iz 'razvojne industrije') kao da želi da kaže da bi većinske zajednice trebale da imaju kompleks krivice u odnosu na Rome, dotle većinske zajednice vide siromaštvo i društvenu isključenost Roma kao njihov dobrovoljni izbor, koji se može opisati kao 'odsustvo odgovornosti i obaveze plaćanja cijene'. Svaka strana vjeruje u krivicu one druge; upadljivo je u kojoj mjeri nedostaju ideje o toleranciji, zajedničkoj odgovornosti i zajedničkom interesu.

Poštovanje rodne ravnopravnosti i različitih kultura

Kako podaci iz istraživanja u ovom izvještaju pokazuju, žene su često u većoj mjeri ugrožene od muškaraca, kako u romskim zajednicama tako i među raseljenima. U izvjesnoj mjeri, ovakva povećana ugroženost odražava tradicionalne rodne uloge koje su često u vezi sa kulturnim faktorima. Kultura se, međutim, razvija i mjenja. Zato je važno da se shvati koje komponente 'tradicionalne kulture' su kompatibilne sa savremenim društvenim standardima – posebno u odnosu na žene – a koje nisu. Na primjer, treba legalizovati običajne brakove kod Roma, sa svim pripadajućim pravima i obavezama oba partnera. A Romkinje koje dovode u pitanje i odbijaju tradiciju ranih brakova i ranog materinstva zaslužuju toleranciju, ako ne i podršku kako od svojih zajednica tako i od službi koje pružaju socijalne usluge. Ovo sugerise da mjere za povećanje rodne ravnopravnosti u romskim domaćinstvima — mjere koje proističu iz samih romskih zajednica — mogu da zaslužuju posebnu podršku.

Potrebno je poticati učenje kroz praksu, na primjer preko uključivanja Roma u programe za pripravnike ili zapošljavanje Roma na različitim nivoima u međunarodnim organizacijama

Većinske zajednice vide siromaštvo i socijalnu isključenost Roma kao njihov dragovoljni izbor

Mjere politike koje su posebno usmjerene na raseljene osobe

Raseljeni u JI Evropi takođe su suočeni sa nekim specifičnim izazovima koji zahtjevaju intervencije kroz adekvatne politike i programe. Ovaj dio navodi neke od osnovnih prijedloga koji bi mogli da doprinesu poboljšanju statusa ovih populacija. Sam spisak je kraći nego u slučaju Roma, ali težina izazova s kojima su ove populacije suočene veoma često je uporediva. Ovdje je od suštinskog značaja regionalni pristup. Možda su izazovi s kojima su suočene zajednice raseljenih u JI Evropi neznačajni na globalnom nivou. Međutim, obzirom na nivo društveno-ekonomskog razvoja ovih država, obzirom na njihove aspiracije za članstvo u EU i obzirom na resurse koji su na raspolaganju u poređenju sa resursima za druge regione u svijetu, pitanje raseljenih populacija stiče značajnu dimenziju.

Vodeći principi o internoj raseljenosti

Poboljšanje položaja raseljenih zahtjeva primjenu Vodećih principa o internoj raseljenosti. Ovi principi, koje je usvojio Ekonomsko-socijalni savjet UN 1998. godine, zasnovani su na, odražavaju i usklađeni su sa međunarodnim zakonima o ljudskim pravima. Pomenuti dokument pruža jedan konzistentan okvir za identifikaciju potreba za planiranje, implementaciju i monitoring aktivnosti zaštite. Prema tome, primjena 30 principa u odgovarajućim nacionalnim kontekstima predstavlja prvi korak ka unapređenju statusa raseljenih u regionu.

Prijelaz s humanitarnog pristupa i pristupa sprječavanja krize na razvoj

Ovaj izvještaj pokazuje da nerješeni status i 'privremeni karakter' šansi za raseljene predstavljaju glavne determinante njihove ugroženosti. Održiva rješenja ovih izazova zahtjevaju jasno definisanje namjera raseljenih – da li žele da se vrate u svoje domove ili da se integrišu u nove zajednice. U skladu sa tim opredeljenjem potrebno je uskladiti i njihov pravni status. Raseljena domaćinstva vrlo često nemaju mogućnost trajnog zapošljavanja ili pristup osnovnim uslugama. Gledano iz ove perspektive, 'poboljšanja' postojećih 'privremenih' uslova ne mogu sa posmatrati kao opcije održivih rešenja. Stvarna poboljšanja mogu da proisteknu isključivo od raseljenih lica koja su potpuno integrisana u društvo i koja uživaju održive uslove nakon povratka u svoje originalno prebivalište. U svakom od ovih slučajeva (ili u oba), fokus politike na rješavanju pitanja ugroženosti pomjera se sa humanitarne na razvojnu pomoć.

Ka regionalnoj 'Dekadi za raseljene'

Kako se humanitarna pomoć za raseljene populacije gasi, a još nisu uspostavljene adekvatno osmišljene mjere politike i programi za rješavanje društveno-ekonomske ugroženosti, moguće je da se pojavi određena praznina u odnosu na raseljene. Ovim se potcjenjuje trajna potreba

Stvarna poboljšanja mogu proizići isključivo od raseljenih osoba koja su potpuno integrisana u društvo i koja uživaju održive uslove nakon povratka u svoje prvobitno prebivalište

za zastupanjem kojim bi se osiguralo da ove populacije ne postanu 'zaboravljene'. Humanitarnu pomoć bi, prema tome trebalo da zamjene sveobuhvatni, održivi programi integracije ili ciljana razvojna pomoć zasnovana na ugroženosti s kojom su suočena raseljena domaćinstva. I dok vlade i nevladine organizacije moraju da imaju ključnu ulogu u ovoj sljedećoj fazi, ipak ozbiljnost zadatka – posebno u Bosni i Hercegovini, Srbiji i na Kosovu – vrlo vjerovatno prevazilazi sposobnosti domaćih aktera. Efikasno rješavanje pitanja ugroženosti raseljenih u zemljama Zapadnog Balkana možda stoga zahtjeva i jedan širi okvir međunarodne pomoći.

Napori za rješavanje pitanja ugroženosti Roma su od 2005. godine ostvarili određenu korist od Dekade uključenosti Roma. Za razliku od toga, napori da se pomogne raseljenima nemaju jednu sveobuhvatnu regionalnu političku obavezu koja bi mobilisala vlade da se ovim pitanjem bave na sistematičan način. Inicijativa 'Dekada raseljenih' koja bi bila osmišljena po uzoru na model struktura i iskustava (gde je to odgovarajuće) Dekade uključenosti Roma, mogla bi da obezbijedi takav jedan okvir. Takav među vladin okvir mogao bi da posluži kao forum na kom bi se dogovarali glavni prioriteti, i na kojima bi se vršio pritisak na vlade da preuzmu jasne obaveze, i da obezbijede međunarodnu koordinaciju podrške za njihovu implementaciju. Kao i u slučaju Dekade Roma, 'Dekada za raseljene' mogla bi da doprinese stvaranju jednog svima prihvatljivog okvira, u koji se mogu uklopiti nacionalne mjere politike. Takva jedna inicijativa mogla bi da se usmjeri na sve osobe koje su postale raseljena lica usljed sukoba u zemljama Zapadnog Balkana. Time bi se obezbjedila vidljivost na regionalnom nivou i uspostavile bi se međunarodne obaveze sa konkretnim nacionalnim akcionim planovima koji su neophodni za bolje rješavanje izazova ugroženosti s kojima su raseljena lica suočena – izazova koji su praktično jednaki u cijelom regionu, ali imaju i određene nacionalne specifičnosti koje treba uzeti u obzir. Trebalo bi razraditi regionalnu strategiju za definisanje principa za rješavanje potreba raseljenih zajednica, uz aktivno učešće vlada, međunarodne zajednice i predstavnika samih raseljenih. Sljedeći model Dekade uključenosti Roma, regionalni principi mogli bi zatim da se pretoče u nacionalne akcione planove koji bi se ugradili u regionalne razvojne prioritete zemalja učesnica. Ova strategija bila bi komplementarna strategija drugim regionalnim inicijativama Pakta za stabilnost JI Evrope za migraciju, azil, izbjeglice. Opet prateći model Dekade uključenosti Roma, zemlje koje već imaju usvojene nacionalne strategije za rješavanje pitanja raseljenosti mogle bi da ažuriraju i osavremene svoje postojeće strategije, s ciljem da transformišu okvire politike i socijalne stavove u odnosu na raseljene, tako da ih ne tretiraju kao teret na leđima lokalnih zajednica nego da ih vide kao potrebu najboljeg iskorištavanja njihovog 'ljudskog kapitala'. Svakako, ovakva inicijativa imala bi pred sobom više poteškoća. Karakteristike raseljenih zajednica i izazovi s kojima su one suočene razlikuju se od zemlje do

Humanitarnu bi pomoć trebali zamijeniti sveobuhvatni, održivi programi integracije

'Dekada za raseljene' mogla bi doprinijeti stvaranju jednog svima prihvatljivog okvira u koji se mogu uklopiti nacionalne mjere politike

zemlje. Očito da postoje i brojni politički izazovi, jer razvojni izazovi s kojima su suočeni raseljeni mogu da budu blisko povezani sa specifičnim etničkim tenzijama u određenoj zemlji ili za nerješen status Kosova. Takođe bi bilo potrebno razriješiti i cijeli niz praktičnih pitanja (Koje ustanove treba da obezbijede naknadu žrtvama raseljenosti? Kakvu ulogu treba da imaju lokalni organi, posebno za interno raseljena lica? Za koju vrstu imovine je potrebno obezbijediti naknadu raseljenima? Kako se procjenjuje vrijednost te imovine?). Ali, bez obzira na ozbiljnost ovih poteškoća, upravo one su i razlog zašto je jedna sveohvatna među državnim inicijativa ustvari najbolji, najodrživiji način da se pruži međunarodna podrška nacionalnim i bilateralnim (gdje je to moguće) naporima. Sljedeći argument u korist ovakve inicijative nalazi se u činjenici da se pitanjima raseljenosti bave brojni međunarodni akteri (uključujući, između ostalog, i porodicu UN). Međutim, u praksi, mnoge od ovih organizacija slijede svoje sopstvene 'resorne' prioritete i opiru se koordinaciji, što uveliko otežava efikasnu koordinaciju na terenu. Ovo je veoma nepovoljno jer intervencije za probleme raseljenosti treba da se zasnivaju na jasnim i konzistentnim poslovnim modelima u okviru zaštite, a na osnovu konkretnih zakona – posebno ukoliko se želi da raseljene zajednice ostvare prelazak sa situacije pomoći i zavisnosti na održiv razvoj. Hitna humanitarna pomoć zasniva se na drugačijim operativnim modalitetima nego održiva lokalna integracija. 'Dekada za raseljene' mogla bi da obezbijedi jedan forum na kome se mogu osmišljavati, dogovarati i koordinisati modaliteti ove tranzicije. To uključuje kao prvo i najvažnije jasniju podjelu uloga i obaveza između različitih agencija koje se bave pitanjima raseljenosti.

Političko učesće raseljenih zajednica i odgovarajuće predstavljanje

Iako je problem adekvatnog predstavljanja raseljenih drugačije prirode od problema predstavljanja Roma, on je ipak podjednako akutan. Raseljena lica često su suočena sa poteškoćama kod glasanja na izborima. Podaci iz ovog istraživanja pokazuju da raseljena lica nisu u dovoljnoj mjeri predstavljeni i nisu dovoljno uključena u procese odlučivanja na lokalnom nivou radi zaštite svojih interesa i statusa. Raseljeni su često u ulozi 'korisnika projekta' sa ograničenim mogućnostima da utiču na realizaciju mjera koje treba da budu usmjerene na pomoć njima samima. Pitanje adekvatnog predstavljanja raseljenih može da postane posebno relevantno ukoliko dođe do pokretanja regionalne inicijative (kako je gore sugerisano). Adekvatno predstavljanje bi, takođe, pomoglo raseljenima da artikulišu svoje interese na lokalnom nivou (nivou zajednice) i smanjilo bi opasnost od zloupotrebe raseljenih u argumentima između država u regionu. Snažnije predstavljanje na lokalnom nivou pomoglo bi da se i za raseljena lica primjeni pristup razvoju na bazi prava. Ukoliko postoje predstavnička tijela koja su u stanju da artikulišu i promoviraju interese raseljenih zajednica, time bi se doprinjelo uspostavljanju

ljanju boljih veza i bolje saradnje sa institucijama i populacijama na lokalnom nivou u okruženjima u kojima žive. Time bi se smanjio nivo odbacivanja (a ponekad i stigmatizacije) izbjeglica i raseljenih lica što bi doprinjelo njihovoj održivoj integraciji, posebno za mlade

Doprinos integraciji u nove zajednice

Međunarodne konvencije štite raseljene osobe od prisilnog povratka na prvobitno mjesto prebivališta i od prisilne integracije u društvo u kojem žive kao raseljene osobe. U slučajevima kada je učinjen izbor da se provodi integracija u zajednicu, to je potrebno podržati aktivnim angažiranjem i uz podršku nove zajednice u kojoj raseljene osobe žive. Integracija raseljenih ne smije se promatrati kao još jedan dodatni teret na leđima lokalnih zajednica. Lokalni projekti koji pružaju pomoć lokalnim zajednicama u integraciji raseljenih osoba mogu biti posebno svrsishodan i održiv način rješavanja izazova ugroženosti vezane za raseljenost. Takvi projekti mogu početi procjenom institucionalnog kapaciteta općina za rješavanje pitanja značajnog dotoka raseljenih osoba (bilo da se radi o krajnjem rješenju u obliku povratka, integracije ili oboje), kako bi se identificirale praznine za pomoć izvana. Gdje je to moguće, potrebno je podržati i međuopćinsku suradnju unutar zemlje ili s drugim općinama izvan zemlje radi doprinosa integraciji ili povratku raseljenih osoba. Donatore treba poticati da osiguraju prioritetnu podršku takvim projektima. Vodeći princip treba biti prilizak raseljenim osobama kao vrijednom kapitalu (a ne kao teretu) za lokalnu ekonomiju – ali kapitalu koji zahtjeva odgovarajuće investiranje kako bi proizveo odgovarajući povrat na ulaganje. Iskustvo koje ima UNDP na projektima s povratnicima ukazuje na značaj suradnje s tijelima na nacionalnoj i lokalnoj razini na izgradnji kapaciteta za rješavanje pitanja raseljenosti. Projekt SUTRA 'Trajan prijenos odgovornosti za povratak na nadležne institucije', kojeg je UNDP realizirao u Bosni i Hercegovini, predstavlja dobar primjer: on uključuje lokalna tijela u sve vidove povratka i reintegracije raseljenih osoba. To uključuje artikulaciju potreba vezanih za povratak, osmišljavanje relevantnih intervencija i njihovo financiranje, implementaciju i procjenu. Partneri na nacionalnoj i lokalnoj razini bili su uključeni u osmišljavanje projekta kao i u njegovu realizaciju. Ovakva su partnerstva doprinijela većem vlasništvu projekta od strane zainteresiranih sudionika, što doprinosi uspješnoj realizaciji.

Nadoknada za imovinu i razmjena nekretnina

Mnoga raseljena domaćinstva pretrpjela su ne samo fizičko raseljavanje (iz svojih domova i zajednica), već i društveno raseljavanje, budući da su prisiljeni da pređu iz stanja sigurnosti koju nudi status srednje klase u stanje društveno-ekonomske ugroženosti. Nakon okončanja sukoba i nakon uspostavljanja međunarodnih okvira za rješavanje pitanja raseljenih lica, na dnevni red treba doći pitanje povrata imovinskih

Odgovarajuće predstavljanje na lokalnoj razini pomoglo bi da se i u slučaju raseljenih zajednica primjeni pristup razvoju na temelju prava

Projekti koji pružaju pomoć lokalnim zajednicama u integraciji raseljenih osoba mogu biti posebno svrsishodan i održiv način rješavanja izazova ugroženosti vezane za raseljenost

*Donatorski fondovi
za kompenzaciju
vlasništva za izbjegle
osobe se mogu
uspostaviti i voditi
u okviru inicijative
"Decenija raseljenih"
(Decade of the
Displaced)*

prava. Osim što se time ostvaruje direktna korist za populacije na koje se to odnosi, povrat imovinskih prava može dodatno pospješiti proces povratka, potači i ostale pojedince ili cijele zajednice na povratak. Međutim, neophodno je da se radi o procesu kojeg je država prihvatila kao svojeg i kojim ona rukovodi. Kad god je to moguće, treba podsticati i na razmjenu imovine i nekretnina – ali na način koji transparentno prepoznaje legitimna prava vlasništva dotičnih domaćinstava, a nikako da oni postanu i žrtve i korisnici netransparentnih konfiskacija imovine. Kompenzacija za izgublenu ili uništenu imovinu treba biti na raspolaganju i dogovarati se u skladu s međunarodno dogovorenim okvirima. Potrebno je osnivati fondove za kompenzaciju imovine raseljenih lica koje finansiraju donatori te njima treba upravljati u okviru 'Dekade za raseljene'.

Sadržaj cjelokupnog izvještaja Ugroženost: Romi i raseljena lica u JI Europi

Predgovor	V
Zahvale	VII
Spisak skraćenica	VIII

Uvod

Ugroženost kao izazov društvenom razvoju	1
Ugrožene grupe i Razvojni Program	
Ujedinjenih Nacija (UNDP)	1
Pristupi ugroženosti.....	3
Analiza rizika integracije i ugroženosti	5
Struktura izvještaja	6

Dio I. Poglavlje o Romima

Poglavlje 1.1: Romi u Balkanskom kontekstu 11

Osnovni pristupi romskom identitetu.....	11
Istorijski korjeni.....	13
Romi i sukobi na Balkanu	14
Metodološke implikacije	15

Poglavlje 1.2: Siromaštvo 17

Status siromaštva	17
Implikacije siromaštva	20
Korelati siromaštva	22
Determinante siromaštva	24
Zaključci poglavlja 1.2	26

Poglavlje 1.3: Obrazovanje 29

Obrazovni status	29
Korelati obrazovanja	32
Determinante obrazovanja	36
Zaključci poglavlja 1.3	39

Poglavlje 1.4: Zapošljavanje..... 41

Status zaposlenosti	42
Korelati zaposlenosti	48
Zaključci poglavlja 1.4	54

Poglavlje 1.5: Zdravlje i sigurnost 55

Zdravlje i prehrana	55
Stambena prava.....	58
Percepcija prijatni	59
Zaključci poglavlja 1.5	61

Dio II. Raseljena lica

Poglavlje 2.1: Raseljena lica u kontekstu Balkana..... 65

Odakle dolaze raseljena lica?	65
Ugroženost raseljenih	68
Populacije koje su predmet istraživanja u ovoj studiji.....	70

Poglavlje 2.2: Siromaštvo 73

Status siromaštva	74
Implikacije siromaštva.....	75
Korelati siromaštva	76
Determinante siromaštva	78
Zaključci poglavlja 2.2	80

Poglavlje 2.3: Obrazovanje i zapošljavanje..... 81

Obrazovni status	81
Demografske razlike	82
Status zaposlenosti	82
Korelati zapošljavanja.....	86
Zaključci poglavlja 2.3	89

Poglavlje 2.4: Zdravlje i sigurnost..... 91

Stambeni status	91
Zdravlje i ishrana	92
Političko sudjelovanje i pristup informacijama.....	94
Precepcija izazova.....	94
Zaključci poglavlja 2.4	95

Preporuke politike

Opšti principi intervencije.....	97
Politike usmjerene specifično na Rome.....	103
Politike osmišljene specifično za raseljene osobe	108

Aneksi

Metodološki aneks	113
Aneks podataka	119

Bibliografija 129

UNDP je globalna razvojna mreža UN-a koja se zalaže za promjene i koja povezuje države sa znanjem, iskustvima kao i sredstvima s ciljem pomaganja ljudima da izgrade bolji život. UNDP postoji u 166 zemalja i s njima radi na rješavanju globalnih i nacionalnih razvojnih izazova. U procesu razvijanja lokalnih kapaciteta, zemlje se oslanjaju na ljude iz UNDP-a i na našu široku partnersku mrežu. Svjetski lideri su se obavezali da postignu milenijske ciljeve razvoja, uključujući i sveobuhvatni cilj da se siromaštvo prepolovi do 2015. godine. Mreža UNDP-a povezuje i koordinira globalne i nacionalne napore u postizanju ovih ciljeva.

Razvojni program Ujedinjenih nacija
Regionalni Ured za Europu i Zajednicu nezavisnih država
Grosslingova 35, 81109 Bratislava, Slovak Republic
Tel.:(421-2) 59337-111
Fax: (421-2) 59337-450
<http://europeandcis.undp.org/>